

Sovjetunionen, Tyskland och Andra världskrigets inledning

Den s k *Molotov-Ribbentrop-pakten*, som slöts mellan Stalins Sovjetunionen och Hitlers Nazi-Tyskland den 23 augusti 1939. Den **1 september**, dvs en vecka senare, invaderade Tyskland Polen och 3 september förklarade Frankrike och Storbritannien Tyskland krig: Andra världskriget hade börjat. Den 17 september invaderade så Sovjetunionen Polen (i enlighet med pakten).

Stalinister brukar försvara Sovjetunionens agerande med att Molotov-Ribbentrop-pakten inte var någon ”vänskapspakt”, utan enbart en icke-angreppspakt (nonaggressionspakt). Det hemliga tilläggsprotokoll där Sovjet och Tyskland delar upp Öst-Europa i inflytelsesfärer och den politiska kursändring som gjordes inte minst när det gäller propagandan talar dock emot en sådan tolkning.

Mindre känt är att Sovjet och Tyskland en dryg månad senare – den 29 september 1939 – faktiskt slöt en ny pakt som officiellt benämndes ”det tysk-ryska gräns- och vänskapsfördraget”, dvs just en ”vänskapspakt”!¹

Nedan följer två kapitel (kap.15 och 18) ur historikern William L. Shirers ”klassiska” *Det Tredje rikets uppgång och fall*. Det första handlar om hur Molotov-Ribbentrop-pakten kom till, medan det andra tar upp Sovjets inmarsch i Polen och slutandet av ”gräns- och vänskapsfördraget”.

Innehåll

15. Den tysk-ryska pakten.....	1
De militära överläggningarna i Obersalzberg: den 14 augusti	2
De tysk-ryska diskussionerna: den 15-21 augusti 1939	6
Militärkonferensen den 22 augusti 1939.....	12
De allierades förhandlingar i Moskva: dödläge	15
Ribbentrop i Moskva: den 23 augusti 1939	20
Noter Kapitel 15	26
18. Polen dukar under.....	28
Ryssarna invaderar Polen.....	29
Noter kapitel 18.....	35

Använda förkortningar (i noterna):

DBrFP *Documents on British Foreign Policy*

DDI I *Documenti diplomatici italiani*

DGFP *Documents on German Foreign Policy*

FCNA *Fuehrer Conferences on Naval Affairs*

NCA *Nazi Conspiracy and Aggression*

ND ”*Nürnbergdokument*”

NSR *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*

TMWC *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*

TWC *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals*

¹ Den sovjetiske ”folkkommissarien för utrikesärenden”, Molotov, höll den 31 oktober 1939 ett speciellt tal om detta. Talet publicerades på svenska under rubriken ”Om Sovjetunionens utrikespolitik” och ingår i dokumentsamlingen [Kommunisterna och Andra världskriget 1939-40](#) på marxistarkivet.

Ur William L. Shirer, *Det Tredje rikets uppgång och fall*, bd II, sid 272-309

...Men i det ögonblicket offrade Hitler inte många tankar på Italien. Det viktigaste för honom var Ryssland. Det tyska protokollet från mötet med Ciano den 12 augusti berättar att ”ett telegram från Moskva” överlämnades till Führern. Samtalet avbröts en kort stund medan Hitler och Ribbentrop läste det. Sedan talade de om innehållet för Ciano. Hitler sade:

”Ryssarna har gått med på att vi sänder en man till Moskva för politiska förhandlingar.”

15. Den tysk-ryska pakten*

Det ”telegram från Moskva” vars innehåll Hitler avslöjade för Ciano i Obersalzberg på eftermiddagen den 12 augusti tycks i likhet med vissa tidigare ”telegram” som har spelat en roll i denna berättelse böra betraktas med misstro. I de tyska arkiven har inget sådant telegram från den ryska huvudstaden kunnat återfinnas. Schulenburg skickade visserligen ett telegram från Moskva till Berlin den 12, men det berättade bara om de fransk-brittiska militärmissionernas ankomst och de vänskapskålar som hade utväxlats mellan ryssarna och deras gäster.

En viss grund fanns likväl för det ”telegram” som Hitler och Ribbentrop så påtagligt hade använt för att påverka Ciano. Den 12 augusti kom ett teleprintermeddelande till Obersalzberg från Wilhelmstrasse som redogjorde för ett besök som Sovjetunionens chargé d'affaires samma dag hade avlagt hos Schnurre i Berlin. Astahov upplyste den tyske UD-tjänstemannen om att Molotov nu var villig att diskutera de frågor som tyskarna hade föreslagit, inklusive Polen och andra politiska problem. Sovjetregeringen föreslog att förhandlingarna skulle äga rum i Moskva. Men Astahov sade klart ifrån att det inte kunde bli tal om att brådstörtat fatta något beslut. Schnurre antecknade i sin rapport, som av allt att döma i största hast skickades till Obersalzberg, att ryssen hade understrukit ”att tyngdvikten i hans instruktioner från Molotov låg på uttrycket 'gradvis' ... Diskussionerna skulle bara kunna äga rum gradvis.”¹

Men Adolf Hitler kunde inte vänta på ”gradvisa” förhandlingar med Ryssland. Som han just hade avslöjat för den uppskakade Ciano hade han beslutat sig för att angripa Polen allra senast den 1 september, och nu befann han sig nästan i mitten av augusti. Om han skulle lyckas sabotera de fransk-brittiska förhandlingarna med Ryssland och själv sluta ett avtal med Stalin måste det göras snabbt – inte gradvis utan i ett enda stort språng.

Måndagen den 14 augusti blev ett nytt viktigt datum. Medan ambassadör von der Schulenburg, som tydligen ännu inte helt hade invigts i Hitlers och Ribbentrops planer, skrev till Weizsäcker från Moskva att Molotov var ”egendomlig och svår att förstå sig på” och att ”jag fortfarande hyser uppfattningen att vi bör undvika alla förhastade steg i våra relationer med Sovjetunionen”, fick han sig tillsänt ett ”ytterst brådskande” telegram från Berlin.² Det kom från Ribbentrop och avsändes från Wilhelmstrasse (utrikesministern befann sig alltså i Fuschl) klockan 10.53 på kvällen den 14 augusti. Telegrammet beordrade den tyske ambassadören att söka upp Molotov och *verbatim* läsa ett långt meddelande till honom.

Nu kom äntligen Hitlers stora framstöt. Ribbentrop förklarade att de tysk-ryska relationerna hade ”nått en historisk vändpunkt . . . Det finns inga reella motsättningar mellan Tysklands och Rysslands intressen. Tidigare tillfällen har visat att de båda länderna alltid har vunnit på att vara vänner och förlorat på att vara fiender.” Ribbentrop fortsatte:

Den kris som hade uppstått i de polsk-tyska relationerna till följd av Englands politik och försöken att sluta en militärallians som denna politik syftar till, gör det nödvändigt att snabbt nå klarhet i de tysk-ryska relationerna. Om inte skulle händelserna ... kunna ta en vändning som gör det omöjligt för båda regeringarna att återställa den tysk-ryska vänskapen och när ögonblicket är inne lösa de

* Kallas ofta *Molotov-Ribbentrop-pakten* – Red anm

gemensamma territoriella problemen i Östeuropa. Därför bör ledningen för de båda länderna undvika att läget spårar ur och i stället skrida till handling i rätta ögonblicket. Det skulle vara mycket olyckligt om de båda folken slutligen glider isär till följd av att de är okunniga om varandras åsikter och avsikter.

Den tyske utrikesministern var för sin del ”i führerns namn” villig att skrida till handling i rätta ögonblicket.

Enligt de uppgifter vi har fått hyser också sovjetregeringen önskan att uppnå förbättrade tysk-ryska relationer. Då tidigare erfarenheter emellertid visar att en sådan förbättring endast långsamt kan uppnås genom sedvanliga diplomatiska kanaler är jag beredd att göra ett kort besök i Moskva för att i führerns namn klarlägga dennes synpunkter för Stalin. Min uppfattning är att en sådan direkt diskussion är enda sättet att åstadkomma en förändring. Det skulle på så sätt bli möjligt att förbereda ett slutgiltigt fastställande av de tysk-ryska relationerna.

Den brittiske utrikesministern hade inte velat resa till Moskva men nu visade sig den tyske utrikesministern inte bara villig utan angelägen att göra det – en kontrast som enligt nazisternas fullt riktiga beräkning skulle göra intryck på den misstänksamme Stalin.* Tyskarna insåg att det var ytterst viktigt att deras meddelande nådde ända fram till den ryske diktatorn. Därför fogade Ribbentrop ett ”tillägg” till sitt brådskande telegram. Han instruerade Schulenburg

att inte ge Molotov dessa instruktioner skriftligen men att se till att de når Stalin i så exakt form som möjligt. Jag bemyndigar er att om tillfälle erbjuder sig säga till Molotov att jag önskar att ni också får träffa Stalin så att ni kan framföra detta meddelande direkt till honom. Utöver ett samtal med Molotov är tillfälle till ingående diskussion med Stalin ett villkor för att jag företar resan.³

Utrikesministern sträckte nästan öppet fram ett lockbete som tyskarna inte utan anledning måste ha räknat med att Kreml skulle nappa på. Ribbentrop upprepade att ”det inte finns någon fråga mellan Östersjön och Svarta havet som inte skulle kunna lösas till de båda ländernas fullständiga belåtenhet” och gick ännu mera in i detalj: ”De baltiska staterna, Polen, problemen i sydöst etc.”. Han talade också om nödvändigheten att ”lösa de gemensamma territoriella problemen i Östeuropa”.

Tyskland var berett att dela sina östra grannar, inklusive Polen, mellan sig och Sovjetunionen. Det var ett erbjudande som Storbritannien och Frankrike inte kunde – och om de hade kunnat, uppenbarligen inte ville – ge någon motsvarighet till. Hitler var av allt att döma säker på att det inte skulle avvisas. Så snart erbjudandet var lämnat sammankallade han åter – samma dag, den 14 augusti – vapengrenscheferna för att föreläsa om planerna och utsikterna för krig.

De militära överläggningarna i Obersalzberg: den 14 augusti †

”Det stora dramat närmar sig nu sin höjdpunkt”, sade Hitler till sina utvalda lyssnare. Politiska och militära framgångar kunde inte uppnås utan risk men han var säker på att Storbritannien och Frankrike inte skulle gå så långt som till krig. En av anledningarna var att Storbritannien ”inte har några ledare med verklig ryggrad. De män som jag lärde känna i Männen hör inte till det släkte som börjar ett nytt världskrig.” Liksom vid föregående möten

* Se avsnittet om tysk-ryska diskussionerna nedan.

† Den enda källa som har återfunnits för vad som tilldrog sig under detta möte är arméstabschefen general Halders opublicerade dagbok. Redogörelsen för mötet utgör den första dagboksanteckningen och är daterad den 14 augusti 1939. Halder skrev dagboken med gabelsbergerstenografi och den är en oskattbar redogörelse för allt som under ytan ägde rum på det militära och politiska planet i det nazistiska Tyskland från den 14 augusti 1939 till den 24 september 1942, när Halder avskedades. Avsnittet från mötet i Obersalzberg består av de stenografiska anteckningar som Halder gjorde medan Hitler talade samt en efteråt nedskrivnen sammanfattning. Det är egendomligt att ingen förläggare har velat utge Halders dagbok. Författaren hade vid utarbetandet av denna bok tillgång till den tyska version i vanlig skrift som Halder själv har gjort av sin dagbok. Hitlers agenda bekräftar datum för mötet och tillägger att utöver vapengrenscheferna Brauchitsch, Göring och Raeder också dr Todt (ingenjören som byggde Västvallen) var närvarande.

med sina militära chefer kunde führern inte hålla tankarna borta från England och han talade länge och ingående om dess starka och svaga punkter, framför allt om de senare. Halder skrev ner talet ord för ord:

Till skillnad från 1914 kommer England inte att tillåta sig misstaget att gå med i ett krig som varar i flera år ... Det är rika länders öde ... Inte ens England har nu råd att utkämpa ett världskrig. Vad skulle England kämpa för? Man går inte i döden för en bundsförvant.

Vilka militära åtgärder, frågade Hitler, skulle väl Storbritannien och Frankrike kunna vidta? Han svarade:

Stöt mot Västvallen osannolik. En kringgående rörelse norrut genom Belgien och Holland för inte till snabb seger. Ingenting av detta skulle hjälpa polackerna.

Alla dessa faktorer talar mot att England och Frankrike går i krig ... Ingenting kan tvinga dem in i det. Münchenmän tar inte en sådan risk ... De engelska och franska generalstaberna har en mycket nykter inställning till en väpnad konflikt och avråder från den ...

Allt detta stöder min övertygelse att England visserligen kan protestera kraftigt, kanske hemkalla sin ambassadör eller till och med avbryta all handel med oss men säkert inte kommer att intervensera militärt i konflikten.

Därför var det troligt att armén inte behövde räkna med någon annan motståndare än Polen. Men Hitler förklarade att segern måste vinnas ”på en eller ett par veckor” så att yttervärlden skulle inse att det inte var någon mening med att försöka undsätta polackerna.

Hitler var ännu inte riktigt mogen att tala om för sina generaler hur långt han samma dag hade gått i riktning mot ett avtal med Ryssland, trots att en sådan upplysning skulle ha glatt dem ofantligt på grund av deras övertygelse att Tyskland inte kunde utkämpa ett mera omfattande tvåfrontskrig. Men führern sade i alla fall tillräckligt mycket för att reta deras aptit.

”Ryssland har inte den minsta lust att kratsa kastanjerna ur elden”, hävdade han. Vidare talade han om de ”lösa kontakter” med Moskva som hade inletts med handelsförhandlingar. Nu övervägde han om inte ”en förhandlare skulle resa till Moskva, kanske en förgrundsgestalt”. Enligt hans uppfattning kände sig Sovjetunionen inte bunden att hålla fast vid västmakterna. Ryssarna förstod att Polen måste krossas. De var intresserade av en ”uppdelning i intresse-sfärer”. Führern var ”benägen att möta dem på halva vägen”.

I Halders omfattande stenografiska anteckningar från mötet finns ingen antydning om att han i sin egenskap av arméstabschef eller arméns överbefälhavare von Brauchitsch eller Göring inte skulle ha räknat med att führerns planer skulle leda Tyskland in i en europeisk konflikt; trots Hitlers försäkringar måste de ha insett att det var långt ifrån säkert att Storbritannien och Frankrike inte skulle gå i krig eller att Ryssland skulle hålla sig utanför konflikten. Exakt en vecka tidigare hade Göring fått en direkt varning om att britterna med största sannolikhet skulle förklara krig om Tyskland angrep Polen.

I början av juli hade Birger Dahlerus, en svensk vän till Göring, försökt övertyga honom om att den allmänna opinionen i Storbritannien inte skulle acceptera ytterligare nazistiska angreppshandlingar. När den tyske flygchefen visade sig tvivlande ordnade svensken så att han den 7 augusti fick ett privat sammanträffande med en grupp på sju brittiska affärsmän i Syd-slesvig nära den danska gränsen där Dahlerus ägde ett hus. De brittiska affärsmännen gjorde både muntligen och i ett skriftligt memorandum sitt bästa för att övertyga Göring om att Storbritannien skulle uppfylla sina fördragsenliga förpliktelser till Polen om Tyskland gick till angrepp. Det är tvivelaktigt om de lyckades även om Dahlerus, som själv var affärsman, trodde det.* Denne märklige svensk, som under de närmaste hektiska veckorna skulle spela en

* Dahlerus förklarade vid den första rättegången i Nürnberg, där han vittnade för Göring, att fältmarskalken "på

viss roll som fredsmäklare mellan Tyskland och Storbritannien, hade sannerligen goda förbindelser i Berlin och London. Han hade tillträde till Downing Street och hade där den 20 juli diskuterat det stundande mötet mellan brittiska affärsmän och Göring med lord Halifax; snart skulle både Hitler och Chamberlain kalla på honom. Men hur välmenande Dahlerus försök att rädda freden än var, var han naiv och hans diplomatiska metoder var fruktansvärt amatörmässiga. I Nürnberg långt senare fick sir David Maxwell-Fyfe under ett nedbrytande korsförhör den svenske amatördiplomaten att sorgset erkänna att han skändligen hade förts bakom ljuset av Göring och Hitler.⁴

Varför höjde general Halder, som elva månader tidigare hade stått i ledningen för sammanvärvningen som syftade till att störta Hitler, inte sin röst den 14 augusti för att sätta sig emot Hitlers krigiska planer? Eller om han ansåg att det var lönlöst, varför återupptog han då inte arbetet på att göra sig av med diktatorn? Han skulle ha haft samma anledning till det nu som omedelbart före München: ett krig skulle bli katastrofalt för Tyskland. Halder förklarade senare i Nürnberg att han ännu i mitten av augusti 1939 helt enkelt inte trodde att Hitler när det blev allvar skulle våga gå i krig, låt vara att han själv sade detta.⁵ En dagboksanteckning från den 15 augusti, dagen efter mötet med Hitler på Berghof, visar dessutom att inte heller Halder trodde att Frankrike och Storbritannien skulle våga gripa till vapen.

Vad Brauchitsch beträffar var han sannerligen inte den som ifrågasatte hållbarheten av Hitlers planer. Förre ambassadören Ulrich von Hassell, som den 15 augusti av Gisevius fick reda på de militära överläggningarna i Obersalzberg, framförde till arméchefen att han var ”absolut övertygad” om att Storbritannien och Frankrike skulle intervensera om Tyskland besatte Polen. ”Det går inte att rubba honom”, antecknade Hassell sorgset i dagboken. ”Antingen är han rädd eller också förstår han inte vad frågan gäller ... Vi kan inte vänta oss något av generalerna ... Bara några få av dem håller huvudet kallt: Halder, Canaris, Thomas.”⁶

Den ende som öppet vågade trotsa Führern var general Thomas, den glänsande chefen för OKW:s ekonomi- och upprustningsbyrå. Några dagar efter militärkonferensen den 14 augusti skrev general Thomas efter en diskussion med de nu nästan fullständigt passiva konspiratörerna Gördel, Beck och Schacht ett memorandum vilket han personligen läste upp för OKW:s chef general Keitel. Han hävdade att det var verklighetsfrämmande att tro på ett blixkrieg och en snar fred. Ett angrepp mot Polen skulle utlösa ett världskrig som Tyskland inte skulle kunna utkämpa framgångsrikt på grund av bristen på råvaror och livsmedel. Men Keitel var oförmögen att tänka något annat än vad Hitler tänkte och skrattade åt tanken på ett världskrig. Storbritannien var alltför dekadent, Frankrike alltför degenererat och Amerika alltför likgiltigt för att kunna eller vilja kämpa för Polen, sade han.⁷

Så kom det sig att Tysklands militära chefer när andra hälften av augusti började forcerade sina planer att krossa Polen och att skydda västra delen av landet ifall demokratierna mot all förmodan verkligen skulle intervensera. Den 15 fattades i hemlighet beslutet att inställa det årliga partimötet i Nürnberg som Hitler den 1 april hade kallat ”fredens partidag” och som egentligen skulle börja den första veckan i september. En kvarts miljon man inkallades för att stärka försvaret i väster. Preliminära mobiliseringsorder utfärdades för järnvägarna. Armén planerade att flytta sin stab till Zossen öster om Berlin. Och samma dag, den 15 augusti, rapporterade flottan att pansarskeppen *Graf Spee* och *Deutschland* samt tjugo ubåtar låg klara att avsegla till de positioner som de skulle inta i Atlanten.

hedersord” hade försäkrat de brittiska affärsmännen att han skulle göra allt som stod i hans makt för att förhindra krig. Men Görings inställning vid den tiden framgår säkert tydligare i ett yttrande som han fällde två dagar efter samtalet med engelsmännen. Han skröt över det tyska luftväret och sade: ”Inte en enda bomb kommer att fällas över Ruhr. Om ett fientligt bombplan skulle lyckas nå fram till Ruhr, heter jag inte Hermann Göring: ni kan kalla mig Meier!” – ett skryt som han snart skulle få ångra.

Den 17 augusti gjorde general Halder en egendomlig dagboksanteckning: ”Canaris kollade med sektion I [operationella avdelningen]. Himmler, Heydrich, Obersalzberg: 150 polska uniformer med tillbehör för Oberschlesien.”

Vad kunde det betyda? Förklaringen kom först efter kriget. Historien var en av de egendomligaste som nazisterna någonsin ställde till med. Som vi minns hade Hitler och hans högre militärer tidigare planerat ett ”intermezzo”, exempelvis att mörda den tyske ministern, för att rättfärdiga invasionerna av Österrike och Tjeckoslovakien. Nu när krigsutbrottet närmade sig höll de på att smida planer för ett intermezzo som, efter vad de inbillade sig, i yttervärldens ögon skulle rättfärdiga det planerade angreppet mot Polen.

Kodnamnet blev Operation Himmler och tanken bakom den var mycket enkel – och grovhuggen. SS-Gestapo skulle göra ett låtsat angrepp på den tyska radiostationen i Gleiwitz alldeles i närheten av den polska gränsen. I angreppet skulle insättas dödsdömda koncentrationslägerfångar iförda polska arméns uniformer. På så sätt skulle Polen kunna anklagas för att ha angripit Tyskland. I början av augusti fick amiral Canaris, chefen för OKW:s byrå Abwehr, order av Hitler personligen att skaffa hundrafemtio polska uniformer och en del polska handvapen som skulle överlämnas till Himmler och Heydrich. Han tyckte att ordern verkade egendomlig och frågade den 17 augusti general Keitel vad det rörde sig om. Den ryggradslöse OKW-chefen förklarade att han inte tyckte om ”aktioner av det slaget” men ändå sade han till amiralen att ”ingenting kunde göras åt saken” eftersom ordern hade kommit från führern.⁸ Hur motbjudande Canaris än tyckte att historien var lydde han instruktionerna och överlämnade uniformerna till Heydrich.

Till ledare för operationen utsåg SD-chefen en ung veteran i SS:s underrättelseväsen som hette Alfred Helmut Naujocks. Det var inte det första uppdraget av liknande slag som denne otäcke figur blev anförtrodd och det skulle heller inte bli det sista. I början av mars 1939, strax innan tyskarna ockuperade Tjeckoslovakien, hade Naujocks på order av Heydrich ägnat sig åt att forsla sprängämnen till Slovakien där de efter vad han själv senare berättade användes till att ”ge upphov åt intermezzon”.

Alfred Naujocks var en typisk produkt av SS-Gestapo, ett slags intellektuell gangster. Han hade studerat till ingenjör vid universitetet i Kiel där han samtidigt fick smak för slagsmål mot antinazister; vid ett tillfälle fick han näsan krossad av kommunisterna. Han gick in i SS 1931 och knöts till SD när organisationen grundades 1934. Liksom så många andra ynglingar i kretsen kring Heydrich fuskade han i vad som påstods vara SS:s intellektuella värv – framför allt ”historia” och ”filosofi” – men utmärkte sig främst genom sin hänsynslöshet (liksom Skorzeny) och anförtroddes de mest osmakliga uppdrag som Himmler och Heydrich hittade på.* Den 19 oktober 1944 flydde Naujocks över till amerikanerna och ett år senare avlade han i Nürnberg en rad edsvurna vittnesmål i vilka han bland annat redogjorde för det ”intermezzo” som Hitler använde för att rättfärdiga angreppet mot Polen. Den 20 november 1945 berättade han:

* Naujocks hade sitt finger med i intermezzot i Venlo som relateras längre fram. Han var inblandad i en krigslist som gick ut på att förkläda tyska soldater i holländska och belgiska gränspolisuniformer när tyskarna den 10 maj 1940 började sin offensiv västerut. I början av kriget var han chef för en avdelning i SD som förfälskade pass, och medan han arbetade med detta lade han fram förslaget om Operation Bernhard, en fantastisk plan på att ösa förfälskade brittiska sedlar över England. Heydrich blev till slut trött på Naujocks och tvingade honom att gå in i ett SS-regemente i Ryssland där han sårades. 1944 dök Naujocks upp i Belgien som ekonomisk administratör men det verkar som om han vid den tiden skulle ha gjort sin viktigaste insats i Danmark: han lät där mörda många av den danska motståndsrörelsens medlemmar. Han flydde förmodligen över till den amerikanska armén i Belgien för att rädda livet. Han fängslades emellertid som krigsförbrytare och sattes i det särskilda läger som upprättades i Tyskland för sådana individer men lyckades fly 1946 och undgick på så sätt domen. Ännu när detta skrivs har ingen lyckats häkta Naujocks eller ens ta reda på var han befinner sig. En skildring av hans flykt återfinns i Schaumburg-Lippe: *Zwischen Krone und Kerker*.

Omkring den 10 augusti [1939] gav SD-chefen Heydrich personligen order till mig om att verkställa ett fingerat angrepp mot radiostationen utanför Gleiwitz inte långt från polska gränsen och att få det att se ut som om angriparna var polacker. Heydrich sade: ”Konkreta bevis för polackernas angrepp är nödvändiga för utlandspressen liksom för propagandan i Tyskland ...”

Mina instruktioner gick ut på att besätta radiostationen och stanna där så länge att en polsktalande tysk som skulle ställas till mitt förfogande hann radiera ett tal på polska. Heydrich sade till mig att detta tal skulle deklarerat att ögonblicket var inne för en konflikt mellan tyskar och polacker ... Heydrich sade också till mig att han väntade att Tyskland skulle angripa Polen de närmaste dagarna.

Jag for till Gleiwitz och väntade där i två veckor ... Mellan den 25 och 31 augusti sökte jag upp gestapochefen Heinrich Miller som just då befann sig i det närliggande Oppeln. I min närvaro diskuterade Möller med en man, Mehlhorn,^{*} planerna på ett annat gränsintermezzo som skulle få det att verka som om polska soldater angrep tyska trupper ... Miller uppgav att han hade tolv eller tretton dödsdömda brottslingar som skulle iföras polska uniformer och lämnas kvar döda på skådeplatsen för intermezzot för att visa att de hade skjutits under angreppet. I detta syfte skulle de dödas med injektioner av en läkare i Heydrichs tjänst. Sedan skulle de beskjutas med gevär. Därefter skulle journalister och andra personer föras till platsen för intermezzot ...

Miller talade om för mig att han hade fått order av Heydrich att ställa en av sina brottslingar till mitt förfogande för operationen i Gleiwitz. Han betecknade brottslingarna med kodnamnet Köttkonserver.⁹

Medan Himmler, Heydrich och Möller på Hitlers order förberedde användandet av ”köttkonserver” för att skaffa en förevändning för Tysklands angrepp mot Polen vidtog Führern de första åtgärderna för att disponera sina styrkor med hänsyn till risken av ett större krig. Den 19 augusti – ännu ett viktigt datum – utfärdades avseglingsorder till den tyska flottan. Tjugoen ubåtar skickades till positioner norr och nordväst om de brittiska öarna, pansarskeppet *Graf Spee* skulle avgå till farvattnen utanför Brasiliens kust och hennes systemskepp *Deutschland* skulle täcka de brittiska ångarnas router över Nordatlanten.[†]

Datum för ordern att skicka ut örlogsfartygen för att eventuellt gå till angrepp mot Storbritannien är intressant. Det var den 19 augusti som sovjetregeringen efter en hektisk vecka av febrila påstötningar från Berlin äntligen gav Hitler det svar som han önskade.

De tysk-ryska diskussionerna: den 15-21 augusti 1939

Ambassadör von der Schulenburg uppsökte Molotov klockan åtta på kvällen den 15 augusti och läste enligt order upp Ribbentrops brådskande telegram som deklarerade att riksutrikesministern var villig att resa till Moskva för att lägga en ny grund för de tysk-ryska relationerna. Enligt ett ”ytterst brådskande, hemligt” telegram som den tyske diplomaten sände Berlin senare samma kväll mottog den sovjetiske utrikeskommisariern informationen ”med största intresse ... [och] välkomnade varmt den tyska viljan att förbättra relationerna med Sovjetunionen”. Men den skicklige diplomatiska pokerspelaren Molotov aktade sig för att verka som om han hade bråttom. Han förklarade att en resa av det slag som Ribbentrop föreslog ”krävde omsorgsfulla förberedelser om meningsutbytet skulle leda till resultat”.

Vilka resultat? Den förslagne ryssen kom med några vinkar. Han frågade om den tyska regeringen skulle vara intresserad av en nonaggressionspakt mellan de båda länderna. Skulle

^{*} Dr Mehlhorn var oberführer i SS och Heydrichs närmaste man i SD. Schellenberg berättar i sina memoarer (*The Labyrinth*, s. 48-50) att Mehlhorn den 26 augusti talade om för honom att han hade fått i uppdrag att organisera det fingerade angreppet mot Gleiwitz men att han hade klarat sig undan genom att påstå att han var illamående. Mehlhorns mage skulle bli starkare med åren. Under kriget spelade han en framträdande roll i Gestapos skräckvälde i Polen.

[†] Ubåtarna avseglade den 19-23 augusti, *Graf Spee* den 21 och *Deutschland* den 24.

tyskarna vara villiga att använda sitt inflytande över japanerna till att förbättra de rysk-japanska relationerna och ”förhindra gränskonflikter”? (Han syftade på de strider utan krigsförklaring som hela sommaren 1939 hade rasat längs gränsen mellan Mandsjuriet och Mongoliet.) Slutligen frågade Molotov vad Tyskland skulle anse om en gemensam garanti åt de baltiska staterna.

Innan de skildes åt förklarade den ryske utrikesministern att alla dessa frågor ”måste diskuteras på det konkreta planet så att det eventuella mötet med den tyske utrikesministern skulle kunna resultera i konkreta beslut och inte bara en utväxling av åsikter”. Och han underströk åter: ”Det är absolut nödvändigt att frågorna förbereds omsorgsfullt.”¹⁰

Det första förslaget om en tysk-rysk nonaggressionspakt kom alltså från ryssarna – i samma ögonblick som de förhandlade med Frankrike och Storbritannien om att, ifall det blev nödvändigt, gå i krig för att hejda ytterligare tyska angreppshandlingar. * Hitler var minst sagt villig att diskutera en sådan pakt ”på det konkreta planet” eftersom den skulle hindra Ryssland från att gå i krig och göra det möjligt för honom att angripa Polen utan att behöva frukta en rysk intervention. Och när Ryssland inte längre ville ingripa var han säker på att Storbritannien och Frankrike skulle skrämmas till att hålla sig lugna.

De förslag som Molotov framförde var just vad Hitler hade hoppats på. De var mera direkta och långtgående än vad han själv skulle vågat föreslå. Den enda svårigheten var att augusti närmade sig slutet och han hade inte tid att anpassa sig efter den långsamma ryska takt som Molotov hade förordat när han talade om behovet av ”omsorgsfulla förberedelser” för utrikesministerns besök i Moskva. Schulenburgs rapport om samtalet med Molotov telefonerades från Wilhelmstrasse till Ribbentrop i Fuschl klockan 6.40 på morgonen den 16 augusti. Den tyske utrikesministern begav sig skyndsamt över bergen till Obersalzberg för att få instruktioner av Führern. Tidigt på eftermiddagen hade de utarbetat ett svar till Molotov. Det skickades via teleprinter till Weizsäcker i Berlin som fick order att omedelbart vidarebefordra meddelandet som ”ytterst brådskande” telegram till Moskva.¹²

Den nazistiske diktatorn gick med på de ryska förslagen utan att ställa några villkor. Schulenburg instruerades av Ribbentrop att åter uppsöka Molotov och säga honom

att Tyskland är villigt att sluta en nonaggressionspakt med Sovjetunionen, en pakt som om Sovjetunionen så önskar inte skulle kunna sägas upp på tjugofem år. Vidare är Tyskland berett att jämte Sovjetunionen lämna en garanti åt de baltiska staterna. Slutligen går Tyskland med på att använda sitt inflytande till att förbättra och befästa de rysk-japanska relationerna.

Den tyska regeringen brydde sig inte längre om att låtsas som om den hade gott om tid för att sluta ett avtal med Moskva. Ribbentrop fortsatte i sitt telegram:

Führern anser att med hänsyn till det rådande läget och möjligheten att när som helst allvarliga händelser kan inträffa (var vänlig och förklara i detta sammanhang för Molotov att Tyskland är fast beslutet att inte i evighet hysa fördragsamhet med de polska provokationerna) ett grundligt och snabbt klarläggande av de tysk-ryska relationerna och av båda ländernas inställning till de aktuella problemen är önskvärt.

Detta gör att jag är villig att flyga till Moskva vilken dag som helst efter fredagen den 18 augusti för att med Führerns oinskränkta fullmakt förhandla om alla frågor i samband med de tysk-ryska relationerna och om resultatet blir positivt också underteckna de fördrag som diskussionerna kan leda fram till.

* Den brittiska regeringen fick snart reda på det. Den 17 augusti upplyste den biträdande amerikanske utrikesministern Sumner Welles den brittiske ambassadören i Washington om Molotovs förslag till Schulenburg. Den amerikanske ambassadören i Moskva hade föregående dag telegraferat dem till Washington och hans informationer var skrämmande korrekta.¹¹ Ambassadör Steinhardt hade träffat Molotov den 16 augusti.

Åter bifogade Ribbentrop ett ”tillägg” med personliga instruktioner till sin ambassadör:

Jag anmodar er att åter läsa upp dessa instruktioner ord för ord för Molotov och omedelbart fråga om den ryska regeringens och Stalins åsikt. Jag tillägger helt konfidentiellt för er personliga vägledning att vi skulle vara alldeles särskilt intresserade av att min resa kan äga rum i slutet av denna eller början av nästa vecka.

Följande dag satt Hitler och Ribbentrop på sin bergstopp och väntade otåligt på svaret från Moskva. Telegraf förbindelserna mellan Berlin och Moskva var inte särskilt snabba – ett förhållande som inte tycktes stå klart för de tyska ledarna i den bajerska alpluften. Klockan tolv den 17 augusti skickade Ribbentrop ett ”ytterst brådskande” telegram till Schulenburg och begärde ”en telegrafisk rapport om tidpunkten när ni begärde att få träffa Molotov samt tidpunkten när samtalet skall äga rum”.¹³ Sent på eftermiddagen svarade den jäktade ambassadören, också han i ett ”ytterst brådskande” telegram, att han hade fått utrikesministerns instruktioner först klockan 11 föregående kväll, att det då var för sent att göra något men att det första han hade gjort på morgonen denna dag, den 17 augusti, var att ordna så att han fick träffa Molotov klockan 8 på kvällen.¹⁴

Samtalet blev en besvikelse för de nu hysteriska nazistledarna. Den ryske utrikesministern visste hur angelägen Hitler var och kände säkert till anledningen, och nu lekte han med tyskarna, retades med och pikade dem. Sedan Schulenburg hade läst upp Ribbentrops telegram överlämnade Molotov utan att bry sig särskilt mycket om vad ambassadören hade sagt sovjetregeringens skriftliga svar på riksutrikesministerns första hänvändelse den 15 augusti.

Svaret började kyligt med att påminna om den fientlighet som den nazistiska regeringen tidigare hade visat mot Sovjetunionen och förklarade: ”Ända till helt nyligen har sovjetregeringen i sin politik utgått från att den tyska regeringen medvetet söker konfliktmöjligheter med Sovjetunionen ... För att inte tala om det faktum att den tyska regeringen genom den så kallade antikominternpaktens försök och har lyckats upprätta en enad front av en rad stater mot Sovjetunionen.” Notan förklarade att detta var anledningen till att Ryssland ”deltog i upprättandet av en försvarsfront mot [tysk] aggression”. Den fortsatte:

Skulle emellertid den tyska regeringen nu övergå från den gamla politiken till att grundligt förbättra de politiska relationerna med Sovjetunionen, måste sovjetregeringen välkomna en dylik förändring och är å sin sida villig att ändra sin politik så att en avsevärd förbättring av relationerna med Tyskland kommer till stånd.

Men den ryska noten underströk att detta måste ske ”genom uppriktiga åtgärder på det praktiska planet” – och inte i en handvändning, som Ribbentrop föreslog.

De åtgärder som ryssarna avsåg var först ingåendet av ett handels- och kreditavtal. ”Kort tid därefter” skulle en nonaggressionspakt kunna slutas.

Ryssarna krävde att samtidigt med denna pakt ”ett särskilt protokoll skall undertecknas som fastställer de fördragsslutande parternas intressen i vissa utrikespolitiska frågor”. Det var en klar antydning om att Moskva åtminstone i vad det gällde att dela Tysklands östra grannar accepterade den tyska åsikten att en uppgörelse skulle kunna nås.

Beträffande Ribbentrops förslag att själv komma till Moskva förklarade Molotov att sovjetregeringen var ”ytterst tillfredsställd” med tanken ”eftersom sändandet av en så framstående politiker och statsman understryker hur uppriktiga den tyska regeringens avsikter är”. Han tillade: ”Detta står i beaktansvärd kontrast till England som bara har sänt en underordnad tjänsteman, Strang, till Moskva. Den tyske utrikesministerns besök måste emellertid förberedas omsorgsfullt. Sovjetregeringen tycker inte om det uppseende som en sådan resa skulle väcka. Den skulle föredra att det praktiska arbetet utförs så diskret som möjligt.”¹⁵

Molotov berörde inte Ribbentrops brådstörtade förslag om att han skulle komma till Moskva

över veckoslutet och Schulenburg, som kanske blev missmodig av det förlopp samtalet hade tagit, gjorde inga ansträngningar att bearbeta honom.

En som inte gav tappt var Ribbentrop när han följande dag fick ambassadörens rapport. Hitler höll av allt att döma på att bli desperat. Från hans sommarbostad i Obersalzberg utgick på kvällen den 18 augusti ännu ett ”ytterst brådskande” telegram till Schulenburg som var undertecknat av Ribbentrop. Det kom till den tyska ambassaden i Moskva klockan 5.45 på morgonen den 19 och beordrade ambassadören att ”omedelbart ordna ett nytt möte med Molotov och att göra allt för att detta kan äga rum utan dröjsmål”. Nu var det ingen tid att förlora. Ribbentrop telegraferade: ”Jag ber er säga Molotov följande”:

... Också vi skulle i normala fall naturligtvis vara villiga att fortsätta ansträngningarna att förbättra de tysk-ryska relationerna via diplomatiska kanaler på sedvanligt sätt. Men den rådande onormala situationen gör det enligt följande uppfattning nödvändigt att tillgripa en annan metod som skulle ge snabba resultat.

De tysk-polska relationerna försämras för varje dag. Vi måste räkna med att intermezzon när som helst kan inträffa som gör en öppen konflikt oundviklig ... Föhrern anser det nödvändigt att vi inte överrumplas av en tysk-polsk konflikt mitt under vår strävan att förbättra de tysk-ryska relationerna. Därför anser han att det är nödvändigt att denna förbättring föregår konflikten. Det skulle samtidigt ge till resultat att ryska intressen skulle kunna tillgodoses i fall av en dylik konflikt, något som naturligtvis skulle bli svårt utan en sådan förbättring.

Ambassadören fick i uppdrag att säga att första steget i de förhandlingar som Molotov hade talat om, slutandet av ett handelsavtal, hade tagits i Berlin samma dag (den 18 augusti) och att tiden nu var inne att ”angripa” nästa fråga. I detta syfte föreslog den tyske utrikesministern att han ”omedelbart avreser till Moskva”, dit han skulle anlända ”med oinskränkta fullmakter från föhrern som bemyndigar mig att helt och definitivt lösa samtliga problem”. Ribbentrop tillade att han i Moskva skulle ”ha en position ... som möjliggör att ta hänsyn till ”ryska önskemål”.

Vad dessa önskemål beträffade gick tyskarna nu rakt på sak. Ribbentrop fortsatte:

Jag skulle också ha fullmakt att underteckna ett särskilt protokoll som fastställer båda parternas intressen i olika utrikespolitiska frågor, exempelvis uppdragandet av intressesfärer i Östersjöområdet. Det kan emellertid endast möjliggöras vid en muntlig diskussion.

Denna gång fick ambassadören inte nöja sig med ett ryskt nej. Ribbentrop slutade sitt telegram:

Var vänlig understryk att Tysklands utrikespolitik idag har nått en historisk vändpunkt ... Gör allt för att min resa kan äga rum snarast möjligt och bemöt på lämpligt sätt alla nya ryska invändningar. I detta sammanhang måste ni hålla i minnet att den avgörande faktorn är möjligheten av att en öppen konflikt mellan Tyskland och Polen snabbt kan bryta ut och att vi därför har största intresse av att mitt besök i Moskva äger rum omedelbart.¹⁶

Den 19 augusti föll avgörandet. Ordern till de tyska ubåtarna och pansarskeppen att avsegla till brittiska farvatten låg och väntade tills svaret kom från Moskva. Örlogsfartygen måste avgå omedelbart om de skulle hinna fram till sina positioner till det datum som Hitler hade utsatt för krigsutbrottet, den 1 september, och till vilket det nu bara var tretton dagar kvar. De båda stora armégrupper som skulle delta i angreppet mot Polen måste omedelbart inta sina ställningar.

Spänningen i Berlin och framför allt i Obersalzberg, där Hitler och Ribbentrop nervöst väntade på Moskvans beslut, växte tills den blev nästan outhärdlig. Utrikesdepartementets depescher och memoranda visar vilken osäkerhet som rådde på Wilhelmstrasse. Dr Schnurre rapporterade att diskussionerna med ryssarna om ett handelsavtal föregående kväll hade

resulterat ”i fullständig enighet” men att ryssarna uppsköt undertecknandet. Han sade att undertecknandet skulle ha ägt rum klockan tolv denna dag, den 19 augusti, men att ryssarna vid detta klockslag telefonerat att de måste vänta på instruktioner från Moskva. ”Det är tydligt”, rapporterade Schnurre, ”att de har fått instruktioner från Moskva att av politiska skäl försena fördragets avslutande.”¹⁷ Från Obersalzberg skickade Ribbentrop ett ”ytterst brådskande” telegram till Schulenburg att denne måste telegrafera allting som Molotov sade eller varje tecken till ”ryska intentioner”; men det enda telegram som den dagen anlände från ambassadören innehöll texten till ett meddelande från den ryska nyhetsbyrån Tass i Moskva som förnekade att förhandlingarna mellan de ryska och fransk-brittiska militärmissionerna höll på att bryta samman på grund av meningsskiljaktigheter i Fjärran östern. Dementin från Tass tillade emellertid att motsättningar mellan delegationerna hade uppstått i ”helt andra frågor”. Det var en signal till Hitler att ännu ingenting var förlorat.

Och så kom klockan 7.10 på kvällen den 19 augusti det så ivrigt efterlängtade telegrammet:

HEMLIGT
YTTERST BRÅDSKANDE

Sovjetregeringen samtycker till att riksutrikesministern kommer till Moskva en vecka efter tillkännagivandet att det ekonomiska avtalet har undertecknats. Molotov förklarade att om slutandet av det ekonomiska avtalet offentliggörs i morgon, riksutrikesministern kan komma till Moskva den 26 eller 27 augusti.

Molotov överlämnade ett utkast till en nonaggressionspakt.

En detaljerad redogörelse för de båda samtal jag idag har haft med Molotov samt texten till det ryska utkastet telegraferas omedelbart.

SCHULENBURG¹⁸

Ambassadören rapporterade att det första samtalet i Kreml, som hade börjat klockan två på dagen den 19 och varat i en timme, inte hade avlöpt särskilt bra. Det verkade som om det inte skulle gå att pressa ryssarna till att ta emot Hitlers utrikesminister. Schulenburg sade i sitt telegram: ”Molotov höll fast vid åsikten att det tills vidare var omöjligt att ens approximativt fastställa tidpunkten för resan eftersom omsorgsfulla förberedelser var nödvändiga ... Jag kom med invändningar och underströk upprepade gånger mycket kraftigt nödvändigheten av att handla snabbt. Molotov genmälde att hittills inte ens det första steget – slutandet av det ekonomiska avtalet – hade tagits. Först och främst måste det ekonomiska avtalet undertecknas och publiceras så att vi fick se hur utlandet skulle reagera. Sedan skulle turen komma till nonaggressionspakten och dess tilläggsprotokoll. Ingenting tydde på att Molotov lät sig rubbas av mina protester och det första samtalet slutade med att Molotov deklarerade att han hade delgett mig sovjetregeringens åsikter och inte hade något att tillägga.”

Men det skulle han snart få. Schulenburg fortsatte i sin rapport:

”Knappt en halvtimme efter samtalets slut lät Molotov meddela att han åter önskade träffa mig i Kreml klockan 4.30. Han bad om ursäkt för att besvara mig och förklarade att han hade avlagt rapport till sovjetregeringen.”

Nu överlämnade utrikeskommissarien till den glatt överraskade ambassadören ett utkast till nonaggressionspakten och sade till honom att Ribbentrop skulle kunna komma till Moskva den 26 eller 27 augusti om handelsfördraget undertecknades och publicerades följande dag.

”Molotov gav ingen förklaring till sin plötsliga omsvängning”, tillade Schulenburg i sitt telegram. ”Jag antar att Stalin ingrep.”¹⁹

Antagandet var otvivelaktigt riktigt. Enligt Churchill meddelade Stalin på kvällen den 19 augusti Politbyrån att Sovjetunionen skulle sluta en pakt med Tyskland.²⁰ Några timmar

tidigare samma dag – mellan klockan tre och halv fem – hade han efter vad som framgår av Schulenburgs depesch meddelat Molotov sitt viktiga beslut.

Exakt tre år senare, i augusti 1942, ”under de tidiga morgontimmarna”, som Churchill skriver i sitt stora arbete om det andra världskriget, talade den ryske diktatorn om för den brittiske premiärministern, som vid den tidpunkten besökte Moskva, några av skälen för sitt häpnadsväckande beslut.²¹ Stalin sade:

Vi bildade oss uppfattningen att de brittiska och franska regeringarna inte var villiga att gå i krig om Polen angreps utan att de hoppades att en diplomatisk front av Storbritannien, Frankrike och Ryssland skulle avskräcka Hitler. Vi var säkra på att den inte skulle göra det. En gång hade Stalin frågat: ”Hur många divisioner kan Frankrike sända mot Tyskland efter en mobilisering?” Svaret blev: ”Omkring hundra.” Sedan frågade han: ”Hur många kan England sända?” Svaret blev: ”Två och senare ytterligare två.” ”Å, två och senare ytterligare två”, upprepade Stalin. ”Vet ni hur många divisioner vi måste föra fram till fronten i Ryssland om vi börjar krig mot Tyskland?” Han gjorde ett ögonblicks paus innan han sade: ”Mer än trehundra.”

Schulenburg hade i sin depesch med redogörelsen för samtalen med Molotov den 19 augusti tillagt att hans försök att övertala utrikeskommissarien att flytta fram datum för Ribbentrops besök ”olyckligtvis misslyckades”.

Men tyskarna kunde inte nöja sig med ett sådant besked. Hela tidtabellen för invasionen i Polen, frågan om angreppet ens skulle kunna äga rum under den korta tid som återstod innan höstregnen började, var nu beroende av datum för besöket. Om Ribbentrop inte mottogs i Moskva förrän den 26 eller 27 augusti och om sedan ryssarna som tyskarna fruktade drog ut på förhandlingarna var det omöjligt att gå till anfall den 1 september.

I detta kritiska läge vände sig Adolf Hitler till Stalin. Han svalde sin stolthet och bad personligen den ryske diktatorn, som han så länge och ofta hade skymfat, att omedelbart ta emot den tyske utrikesministern i Moskva. Hans telegram till Stalin sändes i största hast till Moskva klockan 6.45 på eftermiddagen söndagen den 20 augusti, bara tolv timmar efter att Schulenburgs depesch hade anlänt. Führern befallde ambassadören att ”omedelbart” lämna telegrammet till Molotov.

PARTISEKRETERAREN JOSEF VISSARIONOVITJ STALIN, MOSKVA

Jag välkomnar uppriktigt undertecknandet av det nya tysk-sovjetiska handelsavtalet som första steget på vägen till nya och bättre tysk-sovjetiska relationer.

Slutandet av en nonaggressionspakt med Sovjetunionen betyder för mig att den tyska utrikespolitiken fastställs för lång tid framåt. Tyskland slår genom denna pakt åter in på en väg som under tidigare århundraden har visat sig så fördelaktig för båda staterna ...

Jag accepterar det utkast till en nonaggressionspakt som er utrikesminister herr Molotov har överlämnat men anser det ytterst angeläget att klarlägga de därmed sammanhängande frågorna så snart som möjligt.

Jag är övertygad om att innehållet i det tilläggsprotokoll som önskas av Sovjetunionen kan fastställas på kortast möjliga tid om en ledande tysk statsman personligen beger sig till Moskva för att diskutera det. Om inte detta sker, inser Tyska rikets regering inte hur tilläggsprotokollet skulle kunna utarbetas inom den närmaste tiden.

Slitningarna mellan Tyskland och Polen har blivit outhärdliga ... En kris kan uppstå när som helst. Tyskland är fast beslutet att framdeles försvara sina intressen med alla till buds stående medel.

Enligt min uppfattning är det i avseende på de båda staternas vilja att inleda nya relationer med varandra önskvärt att detta sker så snabbt som möjligt. Därför föreslår jag åter att ni tar emot min utrikesminister tisdagen den 22 augusti eller senast onsdagen den 23 augusti. Riksutrikesministern har oinskränkta fullmakter att utarbeta och underteckna såväl nonaggressionspakten som protokol-

let. Med hänsyn till det internationella läget är det för utrikesministern omöjligt att stanna längre än en eller högst två dagar i Moskva. Det skulle glädja mig om jag fick ett snabbt svar från er.

ADOLF HITLER²²

Under de närmaste tjugofyra timmarna, från söndagskvällen den 20 augusti när Hitlers vädjan till Stalin telegraferades till Moskva, till följande kväll, befann sig Führern på gränsen till nervsammanbrott. Han kunde inte sova. Mitt i natten ringde han upp Göring för att tala om hur oroad han var över hur Stalin skulle reagera inför telegrammet och klagade över dröjsmålet i Moskva. Klockan tre på morgonen den 21 fick utrikesdepartementet ett ”ytterst brådskande” telegram från Schulenburg som sade att Hitlers telegram, som Weizsäcker tidigare hade förberett honom på, ännu inte hade anlänt. Ambassadören påminde utrikesdepartementet om att ”statstelegram från Berlin till Moskva kräver fyra till fem timmar, inkluderat de två timmarnas tidsskillnad. Därtill kommer den tid som åtgår för dechiffringen.”²³ En kvart över tio samma dag sände den orolige Ribbentrop ett iltelegram till Schulenburg: ”Var vänlig gör ert yttersta för att resan kan äga rum den dag som telegrammet anger.”²⁴ Strax efter tolv rapporterade ambassadören till Berlin: ”Jag skall träffa Molotov klockan 3 denna eftermiddag.”²⁵

På kvällen den 21 augusti 9.35 anlände äntligen telegrammet med Stalins svar till Berlin.

TILL DEN TYSKE RIKSKANSLERN A. HITLER

Jag tackar er för brevet. Jag hoppas att den tysk-sovjetiska nonaggressionspakten skall leda till en avgörande förändring till det bättre i de politiska relationerna mellan våra länder.

Våra folk har behov av fredliga relationer med varandra. Den tyska regeringens samtycke till att en nonaggressionspakt ingås framstår som en förutsättning för att politiska slitningar skall kunna undvikas och en period av fred och samarbete mellan våra länder randas.

Sovjetregeringen har gett mig i uppdrag att säga er att den går med på att herr von Ribbentrop anländer till Moskva den 23 augusti.

J. STALIN²⁶

I fråga om ren och oförfalskad cynism hade den nazistiske diktatorn funnit sin like i den sovjetryske enväldshärskaren. Nu låg vägen öppen för dem att utarbeta detaljerna i ett av de tarvligaste skådespelen under denna osmakliga period.

Stalins svar vidarebefordrades till Hitler på Berghof halv elva på kvällen den 21 augusti. Författaren till denna bok minns hur ett musikprogram i tyska radion strax efter elva plötsligt avbröts och en röst meddelade: ”Riksregeringen och sovjetregeringen har enats om att sluta en ömsesidig nonaggressionspakt. Riksutrikesministern anländer till Moskva onsdagen den 23 augusti för att avsluta förhandlingarna.”

När Hitler nu av Stalin själv hade fått veta att Ryssland skulle ställa sig välvilligt neutralt kallade han följande dag, den 22 augusti 1939, åter de högsta officerarna till Obersalzberg, höll en lång utläggning för dem om sin egen storhet och om hur nödvändigt det var att de förde kriget brutalt och utan förskoning samt meddelade dem att han förmodligen skulle ge order att angreppet mot Polen skulle börja inom fyra dagar, lördagen den 26 augusti – sex dagar tidigare än beräknat. Det hade blivit möjligt tack vare den hjälp som Hitler hade fått av sin dödsfiende Stalin.

Militärkonferensen den 22 augusti 1939

När generalerna träffade Hitler var han på sitt övermodigaste och mest stridslystna humör.*

* Inget officiellt protokoll från Hitlers anförande har återfunnits men det finns en rad skildringar av det, därav två som har gjorts av högre officerare och som bygger på deras anteckningar under själva mötet. De anteckningar

Han sade till dem: ”Jag har kallat er samman för att ge er en bild av det politiska läget, detta för att ni ska få en viss insikt i de olika faktorer på vilka jag har grundat mitt oåterkalleliga beslut att gå till handling samt för att stärka ert förtroende. Därefter ska vi diskutera militära detaljer.” Först och främst, sade han, måste hänsyn tas till två personligheter:

Min egen samt Mussolinis personlighet.

I grund och botten hänger allt på mig, på min existens – till följd av min politiska skicklighet. Vidare måste man ta hänsyn till att antagligen ingen människa någonsin kommer att åtnjuta ett sådant förtroende från det tyska folket som jag. Förmodligen kommer ingen i framtiden att ha större auktoritet än jag har. Min existens är därför en ytterst värdefull faktor. Men jag kan när som helst dödas av en förbrytare eller däre.

Den andra personlighet som spelar en viktig roll är il Duces. Hans existens är också av avgörande betydelse. Om någonting skulle hända honom kan vi inte längre vara säkra på att Italien håller fast vid alliansen. Det italienska hovet är mycket fientligt inställt till il Duce.

Också Franco var till stor hjälp. Han kunde garantera Spaniens ”välvilliga neutralitet”. Vad ”den andra sidan” beträffade försäkrade Hitler sina lyssnare att ”det finns ingen verklig ledargestalt i England eller Frankrike”.

Den besatte diktatorn fortsatte att prata om allt som föll honom in. Mötet varade i många timmar och avbröts bara av en sen lunch. I redogörelserna finns ingenting som tyder på att en enda general, amiral eller flygofficer vågade avbryta honom, sätta sig upp mot hans åsikter eller ens protestera mot hans lögn. Han sade att han på våren hade insett att en konflikt med Polen var oundviklig, men först hade han tänkt slå till mot västmakterna. Han blev emellertid övertygad om att Polen i så fall skulle angripa Tyskland. Därför var det nödvändigt att nu utplåna Polen.

I alla händelser var ögonblicket inne att börja krig:

För oss är det lätt att fatta detta beslut. Vi har ingenting att förlora: vi har allt att vinna. Vårt ekonomiska läge är sådant att vi inte kan hålla ut mer än några år. Göring kan bekräfta detta. Vi har inget annat val, vi måste skrida till handling ...

Vid sidan av den personliga faktorn är det politiska läget gynnsamt för oss; i Medelhavsområdet konkurrerar Italien, Frankrike och Storbritannien; slitningar i Orienten ...

England befinner sig i stor fara. Också Frankrikes läge har försämrats. Nativiteten sjunker ... Jugoslavien närmar sig sammanbrott ... Rumänien är svagare än tidigare ... Efter Kemals död har Turkiet styrts av korttänkta, vacklande, svaga män.

Alla dessa gynnsamma omständigheter kommer om några år inte att föreligga samtidigt. Ingen vet hur länge jag kommer att vara vid liv. Därför måste en kraftmätning äga rum nu och inte om fyra

som fördes av högsjöflottans chef amiral Hermann Böhm lades fram i Nürnberg vid rättegången mot amiral Raeder och publicerades i sin tyska originalversion i *TMWC*, XLI, s. 16-25. General Halder gjorde omfattande anteckningar med sin ovanliga gabelsbergerstenografi och en engelsk översättning av hans dagbok för den 22 augusti har tryckts i *DGFP*, VII, s. 557-559. Det viktigaste dokumentet från detta möte som användes av åklagarmyndigheterna som bevis vid första Nürnbergrättegången var ett osignerat memorandum i två avsnitt ur OKW:s arkiv som beslagtogs av amerikanska trupper i Saalfelden i österrikiska Tyrolen. Det återges i engelsk översättning i *NC*, 4, III, s. 581-586 (ND 798--PS), 665-666 (ND 1014--PS) samt i *DGFP*, VII, s. 200-206. Det tyska originalet återfinns naturligtvis i serien *TMWC*. Detta memorandum återger Hitlers ord på ett något livfullare sätt än hos amiral Böhm och general Halder. Men innehållet i alla tre versionerna stämmer överens och det finns inget tvivel om att de är äkta. Däremot rådde i Nürnberg viss tveksamhet beträffande en fjärde redogörelse för Hitlers tal som är registrerad som ND C-3 (*NCA*, VII, s. 752-754) och även om åklagarmyndigheterna talade om den under rättegångsförhandlingarna framlades den aldrig som bevis. Skildringen verkar på många sätt äkta men den kan ha förskönats något av personer som inte var närvarande vid mötet på Berghof. När jag sammanställde vad Hitler sade använde jag mig av Böhms och Halders redogörelser samt det osignerade memorandum som framlades som bevismaterial i Nürnberg.

eller fem år, då läget är mindre gynnsamt.

Det var så den upphetsade nazistledaren resonerade.

Han ansåg det ”ytterst troligt” att västmakterna inte skulle gå i krig men han var beredd att ta risken. Hade han inte lyckats när han tog andra risker – ockupationen av Rhenlandet trots generalernas motstånd, inlemmandet av Österrike, sudetområdet och resten av Tjeckoslovakien? ”Hannibal vid Cannae, Fredrik den store vid Leuthen och Hindenburg och Ludendorff vid Tannenberg, alla tog de risker”, sade Hitler. ”Därför måste vi nu ta risker, och bara en järnhård beslutsamhet kan leda till seger.” Ingen svaghet fick tillåtas:

Det blev oss till stor skada att många tveågsna tyskar på höga poster talade med och skrev till engelsmän sedan den tjeckiska frågan hade lösts. Det var Führern som hade rätt medan nerverna svek er och ni kapitulerade alltför tidigt.

Halder, Witzleben och Thomas, kanske också andra generaler som hade haft sitt finger med i sammansvärjningen vid tiden för Münchenkonferensen, måste ha ryckt till när de hörde Hitlers ord. Führern kände tydligen till mycket mera än de hade trott.

Hur det än förhöll sig med den saken var nu ögonblicket inne när alla måste visa sin stridbarhet. Hitler påminde sina åhörare om att han hade lyckats skapa Stortyskland ”genom politisk bluff”. Nu var det nödvändigt att ”sätta militärapparaten på prov; armén måste få erfarenhet av verkliga strider före den stora slutuppgörelsen i väster.” Den erfarenheten skulle armén få i Polen.

Hitler började åter tala om England och Frankrike:

Västmakterna har bara två möjligheter om de vill bekämpa oss:

1. Blockad. Den får ingen större verkan eftersom vi är självförsörjande och kan räkna med hjälp från öster.

2. Angrepp i väster utgående från Maginotlinjen. Det är enligt min uppfattning utsiktslöst.

Ytterligare en möjlighet är ett våldförande på Hollands, Belgiens och Schweiz neutralitet. England och Frankrike kommer inte att våldföra sig på dessa länders neutralitet. Faktum är att de inte kan komma Polen till hjälp.

Skulle kriget bli långt?

Ingen räknar med ett långt krig. Om herr von Brauchitsch hade sagt mig att jag skulle behöva fyra år för att erövra Polen skulle jag ha svarat: då gör vi det inte. Det är vanvett att tro att England skulle vilja kasta sig in i ett långt krig.

Sedan Hitler till belåtenhet – åtminstone sin egen – hade avfärdat Polen, Storbritannien och Frankrike spelade han nu ut trumfasset. Han började tala om Ryssland:

Fienden hyser ett annat hopp, nämligen att Ryssland ska bli vår fiende sedan vi har erövrat Polen. Fienden räknade inte med min starka beslutsamhet. Våra fiender är små maskar. Det märkte jag när jag träffade dem i München.

Jag var övertygad om att Stalin aldrig skulle gå med på det engelska erbjudandet. Bara en blind optimist kunde tro att Stalin var så galen att han inte genomskådade Englands avsikter. Ryssland har inget intresse av Polens fortsatta existens ... Litvinovs avsked blev avgörande. Det slog mig som en blixtnatt att detta var tecknet på att Moskva hade ändrat sin hållning till västmakterna.

Jag åstadkom gradvis ett närmande till Ryssland. I samband med handelsavtalet inledde vi politiska överläggningar. Slutligen lade ryssarna fram ett förslag om en nonaggressionspakt. Fyra dagar senare tog jag själv det avgörande steg som ledde till att Ryssland igår meddelade att det är villigt att skriva under. En personlig kontakt med Stalin har upprättats. I övermorgon kommer Ribbentrop att sluta fördraget. Nu befinner Polen sig i det läge som jag önskade ... Början har gjorts till ett nedbrytande av Englands hegemoni. Vägen ligger öppen för soldaterna nu när jag är klar med de

politiska förberedelserna.

Vägen skulle ligga öppen för soldaterna bara Chamberlain inte försökte åstadkomma ett nytt München. ”Det enda jag fruktar”, sade Hitler till sina krigare, ”är att någon *Schweinehund* lägger fram ett medlingsförslag.”

Här avbröts mötet för lunch men först tackade Göring föhrern för att denne hade visat vägen, och marskalken försäkrade att krigsmakten skulle göra sin plikt.*

Eftermiddagens föreläsning ägnade Hitler huvudsakligen åt att egga upp de militära cheferna och försöka stålsätta dem inför uppgiften. De hastigt nedkastade anteckningar som de tre versionerna av talet består av ger huvudinnehållet:

Absolut järnhård beslutsamhet från vår sida. Inte rygga tillbaka för någonting. Alla måste inse att vi ända från början har varit beslutna att bekämpa västmakterna. En kamp på liv och död ... Vi har ingenting att vinna av en lång fredsperiod ... En manlig hållning ... Vi har de bästa soldaterna ... På motståndarsidan är de svagare ... 1918 bröt landet samman därför att de moraliska förutsättningarna inte förelåg. Fredrik den store kunde hålla ut bara tack vare sin järnvilja.

Polens krossande måste gå först. Syftet är att slå ner allt motstånd, inte att nå fram till en viss linje. Också om krig utbryter i väster är Polens krossande huvudmålet. Ett snabbt avgörande nödvändigt på grund av årstiden.

Jag ska ge ett propagandistiskt skäl för att börja kriget – bry er inte om huruvida det är sannolikt eller inte. Segraren behöver efteråt inte svara på om han sade sanningen eller inte. När man börjar föra ett krig är det inte rätten utan segern som har betydelse.

Inget förbarmande får visas. Handla brutalt! Åttio miljoner människor måste ernå vad de har rätt till ... Den starkaste har alltid rätt ... Var hårda och obarmhertiga! Stålsätt er mot alla tecken till medlidande! ... Alla som har funderat över tillvaron vet att dess mening ligger i att de bästa segrar tack vare sin styrka.

Sedan föhrern hade dundrat fram liknande uppmaningar i Nietzschestil medan han arbetade upp sig till ett präktigt urgermanskt vredesutbrott, lugnade han ner sig och gav en del direktiv för det stundande fälttåget. Snabbheten var av största betydelse. Hitler hyste ”orubblig tillit” till den tyske soldaten. Om kritiska lägen uppstod kunde detta endast bero på att befälhavarna hade tappat huvudet. Först skulle kilar drivas in från sydöst till Weichsel och från norr till Narew och Weichsel. Hitler underströk att de militära operationerna inte fick påverkas av vad han skulle komma att göra med Polen efter landets nederlag. I den frågan gav han inget klart besked. Han sade att den nya tyska gränsen borde dras i enlighet med ”sunda principer”. Det var möjligt att han skulle upprätta en liten polsk buffertstat mellan Tyskland och Ryssland.

Hitler slutade med att säga att ordern att börja fientligheterna skulle utfärdas senare, förmodligen tidigt på lördagen den 26 augusti.

Följande dag, den 23, antecknade general Halder i dagboken efter ett möte med OKW:s sektionschefer: ”Dagen Y definitivt fastställd till den 26 (lördag).”

De allierades förhandlingar i Moskva: dödläge

I mitten av augusti hade de militära diskussionerna i Moskva mellan västdemokratierna och

* Enligt skildringen i Nürnbergdokumentet C-3 hoppade Göring upp på bordet och kom med ”blodtörstiga tacksägelser och blodiga löften. Han uppförde en ren krigsdans. Det lilla fåtal som kände sig tveksamma satt tysta.” Denna skildring gjorde Göring rasande under förhören i Nürnberg den 28 och 29 augusti 1945. ”Jag förnekar att jag ställde mig på något bord”, sade Göring. ”Ni måste förstå att talet hölls i stora salen i Hitlers privathem. Jag brukar verkligen inte hoppa upp på bord i privathem. Något sådant skulle en tysk officer aldrig tillåta sig.”

”Nåja”, sade den amerikanske förhørsledaren överste John H. Amen, ”men faktum är att ni tog upp applåden efter talet, inte sant?”

”Jo, men inte på bordet”, svarade Göring.²⁷

Sovjetunionen nästan fullständigt kört fast. Det berodde främst på polackernas omedgörlighet. Som vi minns hade de fransk-brittiska militärmissionerna tagit en långsam båt till Leningrad och kommit till Moskva den 11 augusti, exakt en vecka efter att den besvikne mr Strang hade lämnat den ryska huvudstaden. Strang dolde inte hur glad han var att till generalerna och amiralerna få lämna över det svåra och obehagliga arbetet att försöka förhandla med ryssarna.*

Nu gällde det att skyndsamt utarbeta ett militäravtal som i detalj skulle fastslå hur, var och med vilka medel den tyska krigsmakten skulle stoppas. Men de konfidentiella brittiska protokollen från militärernas dagliga diskussioner samt rapporterna från de fransk-brittiska representanterna vid förhandlingarna²⁹ avslöjar att de fransk-brittiska militärmissionerna hade skickats till Moskva för att diskutera ”allmänna principer” i stället för detaljfrågor. Ryssarna krävde emellertid att man omedelbart skulle ta itu med hårda, klart definierade och – i de allierades ögon – obehagliga fakta. Vorosjilovs svar på den allierade principdeklarationen som vid första sammanträdet avgavs av general Doumenc var att den var ”för abstrakt och verklighetsfrämmande och förpliktat ingen till att göra något”. Ryssen förklarade kyligt: ”Vi har inte samlats här för att göra abstrakta deklARATIONER utan för att utarbeta ett verkligt militäravtal.”

Den sovjetryske marskalken ställde några mycket konkreta frågor: Existerade något fördrag som klarade på vilket sätt Polen skulle gå till aktion? Hur stora brittiska styrkor kunde förstärka den franska armén vid krigsutbrottet? Vad skulle Belgien göra? De svar han fick var inte särskilt tillfredsställande. Doumenc sade att han inte hade någon kännedom om polska planer. General Heywood svarade att briterna tänkte sig ”en första kontingent på sexton divisioner som skulle insättas under ett tidigt skede av ett eventuellt krig och senare följas av en andra kontingent på sexton divisioner”. När Vorosjilov inte lät sig nöja utan upprepade frågan hur stora brittiska styrkor som kunde sättas in omedelbart vid krigsutbrottet svarade Heywood: ”För närvarande finns fem reguljära divisioner och en motoriserad division i England.” Den futtiga siffran kom som en obehaglig överraskning för ryssarna som förklarade att de själva var beredda att sätta in 120 infanteridivisioner mot en angripare i väster omedelbart efter fientligheternas utbrott.

Vad Belgien beträffade sade general Doumenc som svar på den ryska frågan: ”Franska trupper kan inte gå in i landet om de inte uppmanas att göra det, men Frankrike är villigt att besvara en sådan uppmaning positivt.”

Detta svar förde de militära förhandlarna i Moskva fram till en viktig fråga, en fråga som briterna och fransmännen ängsligt hade försökt undvika. Redan under det första mötet och vidare under ett kritiskt sammanträde den 14 augusti underströk marskalk Vorosjilov att den avgörande frågan var om Polen skulle gå med på att ryska trupper gick in i landet för att möta tyskarna. Om detta inte var fallet, hur tänkte de allierade då bära sig åt för att hindra den tyska armén från att snabbt besätta Polen? Den 14 formulerade han frågan särskilt klart: ”Anser de brittiska och franska generalstaberna att Röda armén kan gå genom Polen och speciellt genom Vilnapasset samt Galizien för att kunna möta fienden?”

Detta var själva kärnfrågan. Ambassadör Seeds telegraferade till London att ryssarna hade tagit upp det viktigaste problemet, det som blir avgörande för utgången av de militära diskussionerna och som i själva verket har legat till grund för alla våra svårigheter ända från de politiska förhandlingarnas början, nämligen hur vi skall kunna uppnå något som helst effektivt avtal med Sovjetunionen så länge detta lands grannar vidmakthåller ett slags bojkott som kan brytas ... först när det är för sent.

Om frågan fördes på tal – och hur skulle man kunna undvika att den fördes på tal? – hade

* ”En förödmjukande erfarenhet”, skrev Strang i en depesch till brittiska utrikesdepartementet den 20 juli.²⁸

amiral Drax av den brittiska regeringen fått instruktioner om hur den skulle behandlas. Instruktionerna finns återgivna i de konfidentiella brittiska dokumenten och verkar otroligt naiva när man nu läser dem. Drax skulle framföra följande argument beträffande Polens och Rumäniens vägran att ”ens ta under övervägande planerna för ett eventuellt samarbete”:

En invasion av Polen och Rumänien skulle i betydande grad ändra dessa länders inställning. Dessutom skulle det vara till avsevärd nackdel för Ryssland om Tyskland flyttade fram sina ställningar ända till den ryska gränsen ... Följaktligen ligger det i Rysslands eget intresse att förbereda planer på att hjälpa både Polen och Rumänien om dessa länder skulle angripas.

Om ryssarna föreslår att de brittiska och franska regeringarna till de polska, rumänska eller baltiska staterna framför förslag som innefattar samarbete med Sovjetunionens regering eller generalstab bör delegationen inte ge något bindande svar utan överlåta frågan till sin regering.

Det var vad som hände.

Vid sammanträdet den 14 augusti begärde Vorosjilov ”klara svar” på sina frågor. ”Utan ett exakt och otvetydigt svar”, sade han, ”är det meningslöst att fortsätta de militära förhandlingarna.” Han tillade: ”Den sovjetiska militärmissionen kan inte råda sin regering att delta i ett företag som så uppenbart är dömt att misslyckas.”

General Gamelin i Paris rådde general Doumenc att försöka få ryssarna att tala om andra saker. Men de lät inte avspisa sig.³⁰

Mötet den 14 augusti blev dramatiskt, vilket framgår av den rapport som general Doumenc senare lämnade. De brittiska och franska delegaterna insåg själva att de var ställda mot väggen. De försökte på allt sätt undvika frågan. Drax och Doumenc försäkrade att de var övertygade om att polackerna och rumänerna skulle be om rysk hjälp så snart de angreps. Doumenc trodde att de skulle ”bönfälla marskalken att stödja dem”. Drax ansåg att det var ”otänkbart” att de inte skulle be om rysk hjälp. Han tillade – inte särskilt diplomatiskt, efter vad det visade sig: ”Om de [polackerna och rumänerna] inte ber om hjälp när det blir nödvändigt utan låter överflygla sig, kan man vänta sig att de inlemmas i Tyska riket.” Det var något som ryssarna minst av allt önskade eftersom det skulle medföra att tyska armén kom att stå längs gränsen till Sovjetunionen. Vorosjilov diskuterade särskilt ingående amiralens olyckliga påpekande.

Till slut måste de fransk-brittiska representanterna, nu illa till mods, försvara sig med att Vorosjilov hade tagit upp politiska frågor som de inte hade befogenhet att diskutera. Drax förklarade att Polen var en självständig stat och att dess regering följaktligen måste ge sitt samtycke innan ryska trupper fick gå in i landet. Men det var ett politiskt problem som måste lösas av regeringarna. Han föreslog att den ryska regeringen skulle ställa sina frågor direkt till den polska regeringen. Den ryska delegationen erkände att problemet var av politisk natur. Men den hävdade att de brittiska och franska regeringarna måste ställa frågan till polackerna och utöva påtryckningar på dem tills de insåg sitt eget bästa.

Man kan fråga sig om ryssarna, som i det ögonblicket höll på att närma sig tyskarna, verkligen var uppriktiga i sina förhandlingar med de franska och brittiska militärerna. De brittiska och franska utrikesdepartementen, för att inte tala om amiral Drax, drog snarare den motsatta slutsatsen, nämligen att ryssarna avsiktligt underströk betydelsen av frågan om de ryska truppernas rätt att gå genom Polen för att på så sätt dra ut på tiden tills de såg om det fanns någon möjlighet att sluta ett avtal med Hitler.*

* Data för de olika händelserna spelar här en viktig roll. Molotov fick det nazistiska förslaget att Ribbentrop skulle komma till Moskva först på kvällen den 15 augusti (se s. 281). Och även om han inte då gav sitt slutliga godkännande antydde han att Ryssland skulle vara intresserat av en nonaggressionspakt med Tyskland, vilket naturligtvis definitivt skulle sätta stopp för diskussionerna om en militärallians med Frankrike och Storbritan-

De brittiska och franska konfidentiella källorna visar att de västallierade till en början verkligen trodde att den ryska militärdelegationen förhandlade i avsikt att nå positivt resultat. I själva verket tyckte västmaktsrepresentanterna att ryssarna tog alldeles för allvarligt på sin uppgift. Den 13 augusti, när de militära överläggningarna hade pågått i två dagar, telegraferade ambassadör Seeds till London att de ryska militära cheferna verkligen tycktes ”mena allvar”. Detta ledde till att amiral Drax instruktioner att ”skynda mycket långsamt” ändrades; den 15 augusti beordrades han av den brittiska regeringen att stödja general Doumenc och ”snarast möjligt” utvinna resultat av de militära diskussionerna. Förbudet mot att delge ryssarna konfidentiella militära informationer hävdades också delvis.

Till skillnad från den brittiske amiralens ursprungliga instruktioner att dra ut på tiden hade general Doumenc av konseljpresident Daladier personligen fått order om att så snabbt som möjligt försöka sluta ett militäravtal med Ryssland. Trots de brittiska farhågorna för att tyskarna skulle kunna informeras gav Doumenc redan på diskussionernas andra dag ryssarna så ”strängt hemliga siffror”, som han sade, om den franska arméns styrka att de ryska deltagarna lovade ”att glömma” dem så snart mötet var slut.

Ännu den 17 augusti, sedan Doumenc och Drax förgäves hade väntat i tre dagar på instruktioner från sina regeringar beträffande vad de skulle svara på frågan om Polen, telegraferade den franske generalen till Paris: ”Sovjetregeringen önskar en militärpakt ... Den vill inte ha en papperslapp utan en verkligt förpliktande överenskommelse. Marskalk Vorosjilov har deklarerat att alla problem ... skulle kunna lösas utan svårighet så snart den fråga som han kallar den kritiska är avklarad.” Doumenc uppmanade energiskt Paris att förmå Warszawa att acceptera rysk hjälp.

Vid denna tid trodde många, inte bara i Moskva utan också i västmakternas huvudstäder, att de brittiska och franska regeringarna inte gjorde något för att övertyga polackerna om nödvändigheten av att de ryska trupperna fick bekämpa tyskarna på polsk mark. I själva verket framgår av nyligen publicerade dokument att London och Paris gick ganska långt – om också inte tillräckligt långt. Det framgår också av dokumenten att polackerna uppträdde förbluffande dumt.³¹

Sedan britten och fransmännen den 18 augusti hade gjort ett första försök att i Warszawa öppna polackernas ögon sade utrikesminister Beck till den franske ambassadören Léon Nol att ryssarna ”inte hade något militärt värde”. Den polske generalstabschefen general Stachiewicz stödde honom genom att säga att han inte insåg ”vad som skulle kunna vinnas om trupper ur Röda armén opererar i Polen”.

Följande dag träffade både den brittiske och den franske ambassadören åter Beck och manade honom att gå med på det ryska förslaget. Den polske utrikesministern förhalade tiden men lovade att ge ett bestämt svar följande dag. Den fransk-brittiska demarschen i Warszawa var resultatet av ett samtal som tidigare på dagen den 19 augusti hade ägt rum i Paris mellan den franske utrikesministern Bonnet och Storbritanniens chargé d'affaires. Britten upptäckte till sin förvåning att fransmannen, som tidigare hade gått så långt för att blidka Hitler, nu var djupt oroad av tanken att Ryssland kunde gå förlorat som bundsförvant till följd av polackernas tjurskallighet. Bonnet sade bland annat:

Det skulle vara katastrofalt om en polsk vägran ledde till att förhandlingarna med ryssarna bröt samman ... Polackerna intar en ohållbar position genom att vägra att acceptera den enda

nien. Den enda slutledning som författaren till denna bok kan dra är att Kreml den 14 augusti, när Vorosjilov krävde ett ”otvetydigt svar” på sin fråga om de sovjetiska trupperna skulle få möjlighet att bekämpa tyskarna i Polen, ännu inte hade valt sida. Olyckligtvis har de ryska dokumenten, som skulle kunna ge lösningen på denna viktiga fråga, inte offentliggjorts. Det verkar i alla händelser som om Stalin skulle ha fattat sitt definitiva beslut först på eftermiddagen den 19 augusti (se avsnittet om tysk-ryska diskussionerna ovan).

omedelbara effektiva hjälp som kan nå dem i händelse av ett tyskt angrepp. De brittiska och franska regeringarna skulle komma i ett nästan hopplöst läge om vi måste begära av våra respektive länder att gå i krig för att försvara Polen sedan detta land hade vägrat att ta emot hjälp.

Om det förhöll sig så – vilket det inte finns någon anledning att tvivla på – varför tillgrip då inte de brittiska och franska regeringarna i detta kritiska ögonblick möjligheten att utöva effektiva påtryckningar på Warszawa genom att förklara att de ansåg det meningslöst att gå i krig för att hjälpa Polen om inte den polska regeringen gick med på att ta hjälp av Ryssland? Det officiella brittisk-polska ömsesidiga säkerhetsavtalet hade ännu inte undertecknats. Fanns det ingen möjlighet att ställa som villkor för undertecknandet att Warszawa accepterade rysk militär hjälp? *

Under samtalet med den brittiske chargén i Paris den 19 augusti föreslog Bonnet detta men regeringen i London ryggade ogillande tillbaka för en dylik ”manöver”, som förslaget kallades vid Downing Street. Chamberlain och Halifax ville inte gå till sådana ytterligheter.

På morgonen den 20 augusti upplyste den polske generalstabschefen Storbritanniens militärattaché i Warszawa om att ”inte i något fall ryska truppers inmarsch i Polen skulle tillåtas”. På kvällen avvisade Beck officiellt den fransk-brittiska demarschen. Samma kväll uppmanade Halifax genom sin ambassadör i Warszawa den polske utrikesministern att ompröva sitt beslut och underströk mycket kraftigt att den polska hållningen skulle få till resultat att de militära överläggningarna i Moskva ”strandade”. Men Beck var fullständigt orubblig. Han sade till den franske ambassadören: ”Jag kan inte gå med på några som helst diskussioner om att delar av vårt territorium upplåts åt utländska trupper. Vi har inget militärt avtal med Sovjetunionen. Vi önskar inte heller något sådant.”

Konseljpresident Daladier blev så desperat över den förstockade blindhet som den polska regeringen visade att han, efter vad han den 18 juli 1946 berättade för den franska konstituerande nationalförsamlingen, tog saken i egna händer. Först vädjade han ännu en gång till polackerna att visa sig realistiska, sedan telegraferade han på morgonen den 21 augusti till general Doumenc och bemyndigade honom att underteckna ett militäravtal med Ryssland på de bästa villkor han kunde uppnå, dock med den inskränkningen att det måste godkännas av den franska regeringen. Franske ambassadören Paul-Emile Naggiar fick samtidigt av Bonnet – enligt vad den franske utrikesministern senare själv har berättat – instruktioner att säga Molotov att Frankrike ”i princip” gick med på att ryska trupper tågade igenom Polen om tyskarna angrep.

Men det var bara en tom gest så länge polackerna själva inte hade gett sitt samtycke; och efter vad vi nu vet var gesten utsiktslös till följd av de långt framskridna närmandena mellan Sovjetunionen och Tyskland. Doumenc fick Daladiers telegram först sent på kvällen den 21 augusti. När han följande kväll – dagen innan Ribbentrop kom till Moskva – omtalade det för Vorosjilov dolde den ryske marskalken inte sin starka skepsis. Han bad att få se den franske generalens bemyndigande att säga – vilket Doumenc hade gjort – att den franska regeringen hade gett honom fullmakt att underteckna ett militäravtal som tillät ryska trupper att passera genom Polen. Doumenc vägrade av allt att döma. Därefter önskade Vorosjilov få reda på den brittiska inställningen och frågade om Polen hade lämnat sitt medgivande. Frågorna var

* Lloyd George uppmanade i ett tal i underhuset den 3 april 1939, fyra dagar efter att Chamberlain hade offentliggjort Storbritanniens unilaterala garanti till Polen, den brittiska regeringen att ställa ett dylikt villkor. ”Om vi engagerar oss utan Rysslands hjälp går vi rakt in i en fälla ... [Ryssland] är det enda land som kan skicka arméer [till Polen] ... Jag förstår inte varför vi innan vi engagerade oss i detta riskabla företag inte först försäkrade oss om Rysslands medverkan ... Om ryssarna inte har släppts in i denna historia på grund av att polackerna har en viss känsla av att de inte önskar få med ryssarna, är det vi som bör ställa villkoren; om polackerna inte är villiga att gå med på de enda villkor som möjliggör att vi lämnar dem effektiv hjälp är det de som måste bära ansvaret.”

besvärande och Doumenc kunde bara svara att han inte hade några ytterligare informationer.

Men vid det laget hade varken frågorna eller svaren någonting att göra med det verkliga förhållandet. De kom för sent. Ribbentrop var redan på väg till Moskva. Besöket hade tillkännagetts föregående kväll samtidigt med att syftet hade avslöjats: riksutrikesministern skulle sluta en nonaggressionspakt mellan det nazistiska Tyskland och Sovjetunionen.

Vorosjilov, som tycks ha fått allt starkare sympatier för den franske generalen, försökte så skonsamt som möjligt tala om för honom att deras överläggningar närmade sig slutet.

Vorosjilov sade:

Jag är rädd för en sak. De franska och brittiska delegaterna har låtit de politiska och militära diskussionerna dra ut alltför långt på tiden. Därför får vi inte utesluta möjligheten av att vissa politiska händelser nu kommer att inträffa.*

Ribbentrop i Moskva: den 23 augusti 1939

”Vissa politiska händelser” inträffade nu. Ribbentrop avreste med flyg till Moskva den 22 augusti.

Han var utrustad med av Hitler undertecknade fullmakter att sluta en nonaggressionspakt ”och andra överenskommelser” med Sovjetunionen, avtal som skulle träda i kraft omedelbart vid undertecknandet. Den stora tyska gruppen låg över natten i Königsberg i Östpreussen där den nazistiske utrikesministern enligt tolken dr Schmidt arbetade hela natten, ringde en rad samtal till Berlin och Berchtesgaden och gjorde omfattande anteckningar inför överläggningarna med Stalin och Molotov.

De båda stora transportplanen av märket Condor som förde den tyska delegationen landade i Moskva klockan tolv den 23 augusti. Efter en hastig måltid på ambassaden störtade Ribbentrop till Kreml för att mäta sina krafter med Sovjetunionens diktator och utrikeskommissarie. Det första mötet varade i tre timmar och i ett iltelegram meddelade Ribbentrop Hitler att resultatet ur tysk synvinkel var gott.³² Enligt utrikesministerns depesch hade inga som helst svårigheter uppstått när det gällde att enas om utformningen av den nonaggressionspakt som skulle hindra Sovjetunionen från att lägga sig i Hitlers krig. Det enda som var lite besvärligt, rapporterade Ribbentrop, var en ren bagatell beträffande fördelningen av bytet. Han berättade att ryssarna krävde att Tyskland skulle erkänna att de små lettiska hamnstäderna Liepaja och Ventspils ”tillhörde deras intressesfär”. Eftersom hela Lettland skulle förläggas på den ryska sidan av den linje som utgjorde gränsen mellan de båda staternas intressen erbjöd detta krav inget problem och Hitler gick omedelbart med på det. Ribbentrop meddelade också efter den första överläggningen: ”Undertecknandet av ett hemligt protokoll för uppdelning av hela det

* Vid ett sammanträde mellan de militära delegaterna morgonen förut, den 2 augusti, hade Vorosjilov begärt att förhandlingarna skulle uppskjutas på obestämd tid. Han anförde som skäl att han och hans kolleger skulle få mycket arbete i samband med höstmanövern. När engelsmännen och fransmännen protesterade mot uppskovet svarade marskalken: ”Sovjetdelegationen hade, och har fortfarande, för avsikt att sluta ett avtal om det militära samarbetet mellan de tre ländernas stridskrafter ... Sovjetunionen, som inte har någon ge ensam gräns med Tyskland, kan hjälpa Frankrike, Storbritannien, Polen och Rumänien enbart på villkor att dess trupper får rätt att passera över polskt och rumänskt territorium ... Den sovjetiska krigsmakten kan inte samarbeta med Storbritanniens och Frankrikes krigsmakter om den inte får förflytta sig in i Polen och Rumänien ... Sovjetunionens militärdelegation förstår inte hur det an komma sig att Storbritanniens och Frankrikes regeringar och generalstab vid sändandet av sina missioner till Sovjetunionen ... underlät att ge de direktiv i en så väsentlig fråga ... Detta kan bara tyda på att det finns skäl att tvivla på deras önskan om uppriktigt och effektivt samarbete med Sovjetunionen.”

Marskalkens militära argument var fullständigt logiskt och den franska och främst den brittiska regeringens uraktlåtenhet att besvara det skulle bli katastrofal. Men att upprepa argumenten – liksom det övriga han sade – vid denna tidpunkt, den 21 augusti, när Vorosjilov inte kunde vara okunnig om Stalins beslut av den 19 augusti, var att föra de västallierade bakom ljuset.

östra området i intressesfärer övervägs.”

Arbetsresultatet – nonaggressionspakten och det hemliga protokollet – undertecknades vid ett andra möte i Kreml senare samma kväll. Tyskarna och ryssarna hade så lätt att enas att det jovialiska mötet, som varade till ända in på småtimmarna, inte så mycket ägnades åt hårda förhandlingar som åt en varm och hjärtlig diskussion av världsläget. Det ena landet efter det andra togs upp till granskning samtidigt med de oundvikliga översvallande välgångsskålar som alltid hör samman med fester i Kreml. Ett hemligt tyskt memorandum utarbetades av en medlem i den tyska delegationen och beskriver den otroliga scenen.³³

Stalin frågade vad Tysklands bundsförvanter Italien och Japan strävade efter och Ribbentrop gav optimistiska och lugnande svar. Vad England beträffar upptäckte den ryske diktatorn och den nazistiske utrikesministern, som nu var i sitt esse omedelbart att de var överens. Stalin anförtrodde sin gäst att den brittiska militärmissionen i Moskva ”aldrig hade talat om för sovjetregeringen vad den egentligen ville”. Ribbentrop svarade med att hävda att Storbritannien alltid hade försökt slita sönder de goda relationerna mellan Tyskland och Sovjetunionen. ”England är svagt”, förklarade han skrytsamt, ”och vill att andra ska kämpa för dess förmättna krav på världsherravälde.”

”Stalin instämde villigt”, enligt detta tyska memorandum. ”Om England dominerar världen är det bara tack vare dumheten hos de andra länderna som alltid låter sig föras bakom ljuset”, tillade diktatorn.

När Sovjetunionens härskare och Hitlers utrikesminister hade hunnit så långt trivdes de så bra tillsammans att de kunde tala om antikominternpakten utan att det vållade någon misstämning. Ribbentrop förklarade åter att pakten inte hade varit riktad mot Ryssland utan mot västdemokratierna. Stalin avbröt honom för att påpeka att ”antikomintern faktiskt huvudsakligen hade skrämt Londons City [dvs. de brittiska finansmännen] och de engelska butiksägarna”.

Detta tyska memorandum visar att Ribbentrop vid det laget var på så gott humör tack vare Stalins vänskapliga hållning att han till och med försökte komma med några skämt – en verklig bravad från en man som var så totalt utan humor. Memorandumet fortsätter:

Riksutrikesministern instämde skämtsamt i att Stalin säkerligen var mindre skrämdd av antikominternpakten än Londons City och de engelska butiksägarna. Vad det tyska folket ansåg i frågan framgick av ett skämt som hade sitt ursprung hos berlinarna vilka var kända för sin kvickhet och humor, nämligen att Stalin säkert själv skulle ansluta sig till antikominternpakten.

Slutligen uppehöll sig den nazistiske utrikesministern vid hur varmt det tyska folket skulle välkomna vänskapliga relationer med Ryssland. Den tyska redogörelsen berättar: ”Stalin svarade att han verkligen trodde på detta. Tyskarna önskade fred.”

I fråga om att prata smörja nåddes höjdpunkten när tiden var inne att utbringa skålar.

Stalin föreslog spontant en skål för Führern:

”Jag vet hur högt det tyska folket älskar sin Führer. Jag skulle därför vilja dricka hans skål.”

Molotov utbringade en skål för riksutrikesministern ... Molotov och Stalin skålade upprepade gånger för nonaggressionspakten, för de tysk-ryska relationernas nya skede och för det tyska folket.

Riksutrikesministern föreslog i sin tur en skål för Stalin samt skålar för den sovjetiska regimen och för ett allt vänskapligare förhållande mellan Tyskland och Sovjetunionen.

Men trots all den hjärtlighet som visades av män vilka till kort förut hade varit dödsfiender verkar det som om Stalin innerst inne var osäker om huruvida nazisterna skulle hålla fast vid pakten. När Ribbentrop bröt upp tog han honom avsidet och sade: ”Sovjetregeringen tar verkligen den nya pakten på allvar.” Han kunde på hedersord garantera att Sovjetunionen inte

skulle svika sin bundsförvant.

Vad hade då de båda parterna skrivit under?

Det offentliggjorda fördraget innehöll en utfästelse att ingen av staterna skulle angripa den andra. Om någon av dem ”utsattes för krigiska handlingar” av en tredje makt skulle den andra parten ”inte lämna någon som helst hjälp till denna tredje makt”. Tyskland och Ryssland skulle inte heller ”ansluta sig till någon som helst grupp av stater som direkt eller indirekt vänder sig mot den andra parten”.*

Hitler uppnådde alltså just det som han var ute efter: Sovjetunionen gick omedelbart med på att inte sluta sig till Storbritannien och Frankrike om dessa länder uppfyllde sina fördragsenliga förpliktelser att komma till Polens hjälp ifall det angreps.†

Det pris han måste betala fastställdes i ett ”hemligt tilläggsprotokoll” till fördraget:

I samband med undertecknandet av nonaggressionsfördraget mellan Tyskland och Sovjetunionen diskuterade de befullmäktigade undertecknarna under strängt konfidentiella samtal frågan om gränsdragningen för deras respektive intressesfärer i Östeuropa.

1. I händelse av territoriella och politiska förändringar i de områden som lyder under de baltiska staterna (Finland, Estland, Lettland, Litauen) skall Litauens norra gräns bilda gräns mellan Tysklands och Sovjetunionens intressesfärer.

2. I händelse av territoriella och politiska förändringar i de områden som lyder under den polska staten skall Tysklands och Sovjetunionens intressesfärer skiljas av en linje som i stort sett följer floderna Narew, Weichsel och San.

Frågan om det i båda parternas intresse kan anses önskvärt att en självständig polsk stat vidmakthålls och hur denna stats gränser skall dragas kan definitivt avgöras först under den kommande politiska utvecklingen.

I alla händelser ämnar båda regeringarna lösa denna fråga genom vänskapliga förhandlingar.

Tyskland och Ryssland hade på samma sätt som på de tyska kungarnas och ryska tsarernas tid enats om att dela Polen. Och Hitler hade gett Stalin fria händer i Tysklands östra grannländer.

I Sydösteuropa ställde ryssarna starka krav på Bessarabien, som Sovjetunionen 1919 hade förlorat till Rumänien, och tyskarna förklarade att de själva inte hade något intresse av området – en eftergift som Ribbentrop senare skulle ångra.

Till slut förklarade dokumentet: ”Detta protokoll kommer att av båda parter behandlas som strängt hemligt.”³⁶ Och i verkligheten blev också innehållet känt först efter kriget när de hemliga tyska arkiven föll i västmakternas händer.

Medan den segerstolte Ribbentrop följande dag, den 24 augusti, flög tillbaka till Berlin begärde de allierade militärmissionerna i Moskva att få träffa Vorosjilov. Amiral Drax hade skickat ett expressbrev till marskalken och begärt att få reda på om denne ansåg att diskussionerna kunde fortsätta.

* De viktigaste artiklarna överensstämmer nästan ord för ord med det sovjetiska utkast som Molotov gav Schulenburg den 19 augusti och som Hitler i sitt telegram till Stalin förklarade att han gick med på. Det ryska utkastet hade preciserat att nonaggressionspakten skulle gälla enbart om ett ”särskilt protokoll” samtidigt undertecknades och utgjorde en integrerande del av pakten.³⁴

Enligt Friedrich Gaus, som deltog i kvällsmötet, ströks en bombastisk inledning som Ribbentrop ville ha med och som talade varmt om de vänskapliga rysk-tyska relationerna. Stalin ville absolut inte ha med den och förklarade: ”Det är omöjligt för sovjetregeringen att helt plötsligt tala öppet om vänskap sedan den nazistiska regeringen i sex år har överöst den med hinkar av avskräde.”³⁵

† Enligt artikel VII trädde fördraget i kraft omedelbart vid undertecknandet. I totalitära stater som Tyskland och Sovjetunionen var naturligtvis den sedvanliga ratificeringen bara en ren formalitet. Men den måste ändå ta några dagar, och Hitler hade varit särskilt angelägen om att fördraget skulle träda i kraft omedelbart.

Vorosjilov träffade de brittiska och franska officerarna klockan ett följande dag, den 25 augusti. ”Med hänsyn till det förändrade politiska läget”, sade han, ”är det meningslöst att fortsätta diskussionerna.”

När tyska trupper två år senare ryckte in i Ryssland och därmed kränkte nonaggressionspakten fortfor Stalin att rättfärdiga sin motbjudande byteshandel med Hitler bakom ryggen på de fransk-brittiska militärmissioner som hade kommit till Moskva för att förhandla. ”Vi räddade freden åt vårt land i ett och ett halvt år”, sade han skrytsamt i ett radiotal till det ryska folket den 3 juli 1941, ”och fick samtidigt tillfälle att förbereda vårt försvar om det fascistiska Tyskland bröt pakten och angrep vårt land. Detta var en stor vinst för vårt land och en förlust för det fascistiska Tyskland.”

Men förhöll det sig verkligen så? Frågan har ända sedan dess varit mycket omdiskuterad. Det var uppenbart att det osmakliga hemliga avtalet gav Stalin samma andrum – *peredysjka* – som tsar Alexander I hade fått av Napoleon i Tilsit 1807 och Lenin av tyskarna vid Brest Litovsk 1917. Snart skulle det också ge Sovjetunionen en försvarslinje mot Tyskland som hade skjutits fram utanför de rådande ryska gränserna samt baser i de baltiska staterna och Finland – på polackernas, lettlandarnas, estlandarnas och finlandarnas bekostnad. Och ännu viktigare var enligt den officiella sovjetiska *Histoire de la Diplomatie* att pakten gav Kreml säkerhet för att om Ryssland senare angreps av Tyskland, västmakterna redan skulle vara definitivt engagerade i kampen mot Tredje riket och Sovjetunionen således inte skulle stå ensamt mot den tyska krigsmakten, vilket Stalin hade fruktat hela sommaren 1939.

Allt detta är utan tvekan riktigt. Men frågan har också en annan sida. När Hitler var klar att angripa Ryssland hade Polens och Frankrikes arméer samt Storbritanniens expeditionstyrka på det europeiska fastlandet krossats. Tyskland kunde utnyttja många länders resurser och hindrades inte längre av någon västfront. Från 1941 till 1943 klagade Stalin ständigt över att det i Europa inte fanns någon andra front mot Tyskland och att Ryssland tvingades att ensamt hålla stånd mot nästan hela den tyska armén. 1939-1940 fanns en västfront som band tyska trupper. Polen skulle inte ha krossats på två veckor om ryssarna hade hjälpt detta land i stället för att falla det i ryggen. Dessutom är det möjligt att kriget skulle ha undvikits om Hitler hade vetat att han, om han satte igång kriget, skulle få att kämpa inte bara mot Polen, England och Frankrike utan också mot Ryssland. Att döma av vittnesmålen från Nürnberggrättegångarna skulle kanske till och med de politiskt så handfallna tyska generalerna ha satt sig på tvären om Hitler tänkte börja krig mot en så fruktansvärd koalition. Enligt den franske Berlinambassadören varnade i slutet av maj 1939 både Keitel och Brauchitsch Hitler för att Tyskland inte skulle ha stor chans att vinna kriget om Ryssland ställde sig på fiendens sida.

Inga statsmän, inte ens diktatorer, kan förutsäga utvecklingen under någon längre tid. Det kan sägas, och Churchill har också sagt det, att Stalins listiga beslut att gå med på ett avtal med Hitler ”var i allra högsta grad realistiskt sådant som läget var just då”.³⁷ Stalin tänkte först och främst – som alla andra statschefer – på sitt lands trygghet. Han var på sommaren 1939, som han senare sade till Churchill, övertygad om att Hitler skulle gå så långt som till krig. Han var fast besluten att hindra att Sovjetunionen manövrerades in i ett sådant läge att det ensamt fick ta emot den tyska arméns koncentrerade angrepp. Om en allians med västmakterna som gav absolut säkra garantier blev omöjlig att uppnå, hade Stalin all anledning att vända sig till Hitler som nu helt plötsligt visade sig så angelägen.

Det är tydligt att Stalin i slutet av juli 1939 hade blivit övertygad inte bara om att Frankrike och Storbritannien inte önskade en allians som innebar verkliga förpliktelser utan också om att Chamberlains regering i London arbetade på att försöka få Hitler att dirigera sin planerade krigiska aktivitet österut. Det verkar som om Stalin nästan skulle ha varit säker på att Storbritannien lika lite skulle hålla sina löften till Polen som Frankrike hade hållit sina till Tjecko-

slovakien. Allt som hade hänt i väster under de närmast föregående två åren bidrog till att öka hans, misstänksamhet: Chamberlains vägran att efter Anschluss och efter nazisternas ockupation av Tjeckoslovakien gå med på de ryska förslagen om konferenser som skulle planera hur ytterligare nazistiska angreppshandlingar kunde hejdas; Chamberlains eftergifter till Hitler på Münchenkonferensen som Ryssland inte fick delta i; Chamberlains tvekan och förhållande av tiden vid förhandlingarna om en försvarsallians mot Tyskland under de kritiska sommar-dagarna 1939.

En sak var uppenbar – för nästan alla utom för Chamberlain. Den brittisk-franska utrikespolitikens sammanbrott, efter så mycken vacklan och svaghet så snart Hitler tog ett nytt initiativ, var nu fullständigt.* De båda västdemokratierna hade retirerat steg för steg: när Hitler utmanade dem genom att 1935 införa allmän värnplikt, när han 1936 ockuperade Rhenlandet, när han 1938 tog Österrike och samma år krävde och fick sudetområdet. Västmakterna satt menlöst och tittade på när han i mars 1939 ockuperade resten av Tjeckoslovakien. Om de hade haft Sovjetunionen vid sin sida skulle de kanske ännu på det stadiet ha kunnat avskräcka den tyske diktatorn från att börja krig; och om de inte hade kunnat avskräcka honom skulle de ganska snabbt ha kunnat besegra honom. Men de lät sin sista chans glida sig ur händerna.† Nu var de vid sämsta möjliga tidpunkt och sämsta möjliga utgångsläge tvingade att komma till Polens hjälp när det anfölls.

London och Paris riktade högljudda och bittra anklagelser mot Stalin för dennes dubbelspel. Den sovjetiske envåldshärskaren hade i många år talat om de ”fascistiska vilddjuren” och vädjat till alla fredsälskande stater att hålla samman för att sätta stopp för nazistiska angreppshandlingar. Nu hade han själv blivit nazisternas medbrottsling. Kreml kunde invända, och gjorde också det, att Sovjetunionen bara hade gjort samma sak som Storbritannien och Frankrike gjorde ett år tidigare i München: köpt fred och andrum för att upprusta mot Tyskland på bekostnad av en liten stat. Om Chamberlain hade rätt och lovprisats för att han i september 1938 hade blickat Hitler genom att offra Tjeckoslovakien, varför hade då Stalin fel och kritiserades när han ett år senare blickade Führern på bekostnad av Polen, som i alla händelser hade vägrat att ta emot någon rysk hjälp?

* Detsamma gällde den polska utrikespolitiken. Ambassadör Nol berättade i en depesch till Paris om utrikesminister Becks reaktion efter undertecknandet av den tysk-ryska pakten: ”Beck är fullständigt oberörd och verkar inte det minsta bekymrad. Han anser att i grund och botten mycket litet har förändrats.”

† Och detta, som vi har sett, trots många varningar om att Hitler giljade till Kreml. Den 1 juni hade den franske ambassadören i Berlin Coulondre upplyst den franske utrikesministern Bonnet om att Ryssland spelade en allt viktigare roll i Hitlers planering. Coulondre skrev: ”Hitler är beredd att gå i krig om han inte behöver kämpa mot Ryssland. Skulle han däremot bli övertygad om att han också måste föra krig mot Ryssland retirerar han hellre än han utsätter sitt land, sitt parti och sig själv för risken av en katastrof.” Ambassadören påpekade önskvärdheten av att de fransk-brittiska förhandlingarna i Moskva snabbt nådde resultat och meddelade Paris att den brittiske ambassadören i Berlin hade riktat en liknande vädjan till sin regering i London. (*Le livre jaune français*, s. 180-181.)

Den 15 augusti träffade både Coulondre och Henderson Weizsäcker på utrikesdepartementet. Den brittiske ambassadören rapporterade till London att statssekreteraren var övertygad om att Sovjetunionen ”till slut skulle gå med Tyskland för att dela det polska bytet”. (*Documents concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939*, s. 91.) Och Coulondre telegraferade efter sitt samtal med Weizsäcker till Paris: ”De ryska diskussionerna måste absolut och till varje pris ge resultat och det så snart som möjligt.” (*Le livre jaune français*, s. 282.)

Under månaderna juni och juli skickade också den amerikanske ambassadören i Moskva Laurence Steinhardt varningar om att ryssarna och nazisterna snart skulle sluta ett avtal och president Roosevelt vidarebefordrade dem till de brittiska, franska och polska ambassaderna. Redan den 5 juli, när den sovjetiske ambassadören Konstantin Umanskij reste på semester till Ryssland, förde han med sig ett budskap från president Roosevelt till Stalin som gick ut på att ”om sovjetregeringen slöt förbund med Hitler var det lika säkert som att natt följer på dag att Hitler skulle vända sig mot Ryssland så snart han hade besegrat Frankrike”. (Joseph E. Davies: *Mission to Moscow*, s. 450.) Presidentens varning telegraferades också till Steinhardt som fick i uppdrag att framföra den till Molotov, vilket ambassadören gjorde den 16 augusti. (*US Diplomatic Papers*, 1939, I, s. 296-299.)

Stalins cyniska hemliga avtal med Hitler att dela Polen och få fria händer att sluka Lettland, Estland, Finland och Bessarabien var ännu inte känt utanför Berlin och Moskva men Rysslands uppträdande i fortsättningen avslöjade snart vad det rörde sig om, vilket skapade en våldsam reaktion i de flesta länder också vid denna sena tidpunkt. Ryssarna kunde säga – och gjorde också det – att de bara återtog områden som hade berövats dem vid första världskrigets slut. Men invånarna i dessa länder var inte ryssar och hade inte lagt i dagen någon önskan att återvända till Ryssland. Enbart med våld – vilket Sovjetunionen hade avhållit sig från så länge Litvinov ledde den ryska utrikespolitiken – kunde dessa folk tvingas återvända.

Sedan Sovjetunionen gick in i Nationernas förbund hade landet skaffat sig ett visst anseende som förkämpe för freden och ledande motståndare mot de ”fascistiska” angreppshandlingarna. Nu förslösades detta moraliska kapital fullständigt.

Framför allt gav Stalin genom att gå med på det osmakliga avtalet med det nazistiska Tyskland signalen till ett krig som med största säkerhet skulle vidgas till en världsomfattande konflikt. Det måste Stalin ha vetat.* Den följande utvecklingen skulle visa att han i augusti 1939 begick sitt livs största misstag.

* Många år tidigare hade Hitler profetiskt skrivit i *Min kamp*: ”Själva slutandet av ett förbund med Ryssland bär inom sig planen för nästa krig. Dess utgång kan bli slutet för Tyskland.” (Se s. 660 i Houghton Mifflins upplaga från år 1943.)

Noter Kapitel 15

- ¹ Schnurres memorandum om mötet är hämtat ur hans depesch till ambassaden i Moskva den 14 aug. 1939 och återges i *DGFP*, VII, s. 58-59
- ² Text till Schulenburgs brev, *ibid.*, s. 67-68
- ³ Text till Ribbentrops telegram, *ibid.*, s. 62-64
- ⁴ De brittiska affärsmännens memorandum har återfunnits i arkivet på Görings kontor och publicerades i *DGFP*, VI, s. 10881093. Det finns en rad nedkastade anteckningar på dokumentet med Görings handstil. ”Åhå!” klotttrade han flera gånger bredvid påståenden som han av allt att döma inte trodde på. Hela den fantastiska och lite löjliga historien om Dahlerus fredsmission, som för ett kort ögonblick ställde honom i händelsernas centrum, berättar Dahlerus själv i sin bok *The Last Attempt* (orig. titel Sista försöket). Den återfinns också i hans vittnesmål i Nürnberg, *TMWC*, IX, s. 457-491, och i sir Lewis Namier: *Diplomatic Prelude*, s. 417-433; kapitlet bär rubriken ”An Interloper in Diplomacy”.
- ⁵ Förhöret med Halder den 26 febr. 1946 i *NCA*, supplement B, s. 1562
- ⁶ Hassell: *The von Hassell Diaries*, 1938-1944, s. 53, 63-64
- ⁷ Thomas: ”Gedanken und Ereignisse”, *Schweizerische Monatshefte*, dec. 1945
- ⁸ Canaris memorandum om samtal med Keitel den 17 aug. 1939 i *NCA*, III s. 580 (ND 795-PS)
- ⁹ Naujocks vittnesmål, *NCA*, VI, s. 390-392 (ND 2751-PS)
- ¹⁰ Schulenburgs depesch kl. 2.48 f. m. den 16 aug., *DGFP*, VII, s. 76-77. Ambassadören gav en utförligare redogörelse i ett memorandum som sändes med kurir och han tillade nya detaljer i ett brev till Weizsäcker, *ibid.*, s. 8790, 99-100
- ¹¹ *DBrFP*, tredje serien, VII, s. 4142. Ambassadör Steinhardts rapport, se *U. S. Diplomatic Papers*, 1939,1, s. 296-299, 334
- ¹² Ribbentrops depesch till Schulenburg den 16 aug. i *DGFP*, VII, s. 84-85
- ¹³ *Ibid.*, s. 100
- ¹⁴ *Ibid.*, s. 102
- ¹⁵ Schulenburgs depesch kl. 5.58 f. m. den 18 aug., *ibid.*, s. 114-116
- ¹⁶ Ribbentrops depesch kl. 10.48 e.m. den 18 aug., *ibid.*, s. 121-123
- ¹⁷ Schnurres memorandum av den 19 aug., *ibid.*, s. 132-133
- ¹⁸ Schulenburgs depesch kl. 6.22 e. m. den 19 aug., *ibid.*, s. 134
- ¹⁹ Schulenburgs depesch kl. 0.08 f. m. den 20 aug., *ibid.*, s. 149-150
- ²⁰ Churchill: *The Gathering Storm*, s. 392. Han anger inte sin källa
- ²¹ *Ibid.*, s. 391
- ²² Hitlers telegram till Stalin den 20 aug., *DGFP*, VII, s. 156-157
- ²³ Schulenburgs depesch kl. 1.19 f. m. den 21 aug., *ibid.*, s. 161-162
- ²⁴ Ribbentrops depesch den 21 aug., *ibid.*, s. 162
- ²⁵ Schulenburgs depesch kl. 1.43 e m. den 21 aug., *ibid.*, s. 164
- ²⁶ Stalins brev till Hitler den 21 aug., *ibid.*, s. 168
- ²⁷ *NCA*, supplement B, s. 1103-1105
- ²⁸ *DBrFP*, VI, nr 376
- ²⁹ Se *DBrFP*, tredje serien, VII, bilaga II, s. 558-614. Bilagan innehåller en detaljerad redogörelse för hela händelseförloppet under de militära diskussionerna i Moskva och är den mest omfattande källa jag har sett för den allierade versionen av överläggningarna. Däri ingår de rapporter som under förhandlingarna sändes till London av flygmarskalk Burnett och general Heywood samt den brittiska missionens slutrapport av amiral Drax. Vidare ges en redogörelse för replikväxlingen vid general Doumencs dramatiska samtal med marskalk Vorosjilov på kvällen den 22 aug.; ledaren för den franska militärmissionen gjorde då ett desperat försök att rädda situationen trots meddelandet om Ribbentrops ankomst till Moskva följande dag. Slutligen får vi en redogörelse för de allierade missionernas sista pinsamma möte med marskalk Vorosjilov den 26 aug. Volym VII innehåller också många depescher mellan brittiska utrikesdepartementet och ambassaden i Moskva vilka kastar nytt ljus över denna episod. Detta avsnitt av kapitlet är i hög grad grundat på de ovannämnda konfidentiella brittiska dokumenten. Olyckligtvis har efter vad jag vet ryssarna aldrig publicerat sina dokument om mötet; en rysk redogörelse lämnas i Nikonov: *The Origin of World War II and the Prewar European Political Crisis of 1939*, men den bygger till stor del på de brittiska dokumenten. Den ryska versionen lämnas också i *Histoire de la diplomatie*, utgiven av V. Potjomkin
- ³⁰ Paul Reynaud: *In the Thick of the Fight*, s. 212 (orig. titel Au cœur de la mêlée). Reynaud ger s. 210-233 den franska versionen av de allierades förhandlingar i Moskva i aug. 1939. Han anger sina källor s. 211. Bonnet ger sin version i boken *Fin d'une Europe*
- ³¹ Dokumentet i *DBrFP*, VII (se not 29 ovan). Det är intressant att inte ett ord om de brittisk-franska diplomatiska försöken i Warszawa att förmå polackerna att acceptera rysk hjälp kom att stå i de dokumentsamlingar som de brittiska och franska utrikesdepartementen utgav efter krigsutbrottet i september 1939, *Documents concerning*

German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939 (i det följande refererad till såsom *Outbreak*; sv. övers. Englands blå bok, 1940) och *Le livre jaune français*

³² Ribbentrops desesch kl. 9.05 e. m. den 23 aug. från Moskva, *DGFP*, VII, s. 220

³³ Hemligt tyskt memorandum av den 24 aug., *ibid.*, s. 225-229

³⁴ Text till det ryska utkastet i *DGFP*, VII, 150-151

³⁵ Gaus vittnesmål i Nürnberg, *TMWC*, X, s. 312

³⁶ Text till den tysk-ryska nonaggressionspakten och det hemliga tilläggsprotokollet, undertecknade i Moskva den 23 aug. 1939, *DGFP*, VII, s. 245-247

³⁷ Churchill: *The Gathering Storm*, s 394

Ur William L. Shirer, *Det Tredje rikets uppgång och fall*, bd III, sid 9-17

18. Polen dukar under

Klockan tio på morgonen den 5 september 1939 hade general Halder ett samtal med den tyska armens överbefälhavare general von Brauchitsch samt general von Bock som anförde armégrupp Nord. Efter att ha granskat läget som de uppfattade det när femte dagen av det tyska anfallet mot Polen började enades de, som Halder skrev i sin dagbok, om att ”fienden praktiskt taget är besegrad”.

Kvällen förut hade slaget om Korridoren slutat med att general von Kluges 4:e arme, som stötte österut från Pommern, och general von Küchlers 3:e arme, som gick mot väster från Ostpreussen, strålade samman. Det var under detta slag som general Heinz Guderian och hans stridsvagnar för första gången fick uppmärksamheten riktad mot sig. Vid ett tillfälle under den snabba framryckningen tvärs över Korridoren angreps de av det polska rytteriets Pomorskabrigad. Författaren till denna bok, som några dagar senare kom till slagfältet, kunde med egna ögon se hur fruktansvärt blodbadet hade varit. Det blev typiskt för det kortvariga polska fälttåget.

Hästar mot stridsvagnar! Kavalleristens långa lans mot stridsvagnens långa kanon! Det hjälpte inte hur tappra, djärva och våghalsiga polackerna var, de sopades helt enkelt bort av det våldsamma tyska angreppet. För första gången fick Polen – och hela världen – veta vad *Blitzkrieg* vill säga: det häftiga överraskande angreppet, jakt- och bombflygplanen som dånar fram för att kunska, angripa, sprida eld och fasa, Stukaplanen som kommer i en tjutande störtdykning, stridsvagnarna som i hela divisioner bryter sig igenom försvaret och avancerar 50-70 km om dagen, motoriserade snabbeldskanoner som kan hålla en fart på närmare 70 kilometer i timmen till och med på de sliriga polska vägarna, den otroliga snabbheten också hos infanteriet, hela denna armé på en och en halv miljon man på motorfordon som leddes och samordnades genom en invecklad härva av radio-, telefon- och telegraufförbindelser. Detta var en enorm motoriserad gudavagn som krossade allt och alla under sina hjul. Något sådant hade världen aldrig tidigare skådat.

På mindre än fyrtioåtta timmar krossades det polska flygvapnet. Flertalet av dess femhundra stridsflygplan förstördes av tyska bomber innan de hann starta från sina flygfält. Anläggningarna fattade eld och större delen av markpersonalen dödades eller sårades. Kraków, en av Polens största städer, föll den 6 september. Samma dag begav sig polska regeringen från Warszawa till Lublin. Följande dag arbetade Halder ut planer på att börja flytta över trupper till västfronten trots att läget där var fullständigt lugnt. På eftermiddagen den 8 september nådde 4:e pansardivisionen fram till kanten av den polska huvudstaden medan Reichenaus 10:e arme, som kom från Schlesien och Slovakien, intog Kielce rakt söder om Warszawa och Lists 14:e arme nådde fram till Sandomierz vid sammanflödet av Weichsel och San.

På en enda vecka besegrades den polska armén. Huvuddelen av dess 35 divisioner – flera hade inte hunnit mobiliseras – hade antingen krossats eller fångats i den kniptång som slöt sig om Warszawa. Nu återstod för tyskarna ”den andra fasen”: de stramade åt snaran kring de förvirrade och kaotiska polska enheter som hade kringränts och förintade dem, samtidigt som 150 kilometer längre österut en ny och mera omfattande kniptångsoperation slöt sig kring de polska styrkor som ännu fanns kvar väster om Brest Litovsk och Bug.

Denna fas inleddes den 9 september och avslutades den 17. Vänstra flygeln av Bocks armégrupp Nord satte kurs mot Brest Litovsk som Guderians 19:e kår nådde fram till den 14

och erövrade två dagar senare. Guderian har efteråt påpekat att ”motangreppet” (tyskarnas benämning på anfallet mot Polen) ”definitivt avslutades” den 17 september. Alla de polska styrkorna utom ett litet fåtal vid den ryska gränsen hade omringats. Polens motståndsfickor i triangeln runt Warszawa och i närheten av Poznari längre västerut höll tappert stånd men var dömda att duka under. Den polska regeringen, det vill säga vad som fanns kvar av den, nådde den 15 september efter ständig bombning och beskjutning av det tyska flyget fram till en by vid den rumänska gränsen. Allt var slut för regeringen och för dess stolta folk, allt utom att stupa i de enheter som med otrolig tapperhet fortfarande gjorde motstånd.

Nu var tiden inne för ryssarna att slå ner på det härjade landet för att få vara med och dela bytet.

Ryssarna invaderar Polen

Den ryska regeringen hade liksom alla andra regeringar fullständigt överrumplats av den snabbhet med vilken de tyska arméerna störtade fram genom Polen. Den 5 september 1939 förklarade Molotov i en not som svar på nazisternas förslag att Ryssland österifrån skulle angripa Polen att detta skulle ske ”vid läglig tidpunkt” men att ”tiden ännu inte är inne”. Han ansåg att ”överdriven brådska” skulle kunna skada Sovjetunionens ”sak” men underströk att tyskarna, också om de först nådde fram till målet, samvetsgrant måste respektera den ”demarkationslinje” i Polen som hade fastställts i den tysk-ryska paktens hemliga del.¹ Ryssarnas misstänksamma inställning till tyskarna var redan påtaglig. Lika tydligt var att Kreml trodde att den tyska erövringen av Polen skulle ta ganska lång tid.

Men strax efter midnatt den 8 september, sedan en tysk pansardivision hade nått fram till Warszawas utkant, sände Ribbentrop ett ”strängt hemligt” iltelegram till Schulenburg i Moskva. Den tyske utrikesministern förklarade att operationerna i Polen ”fortskred till och med snabbare än vi hade hoppats” och att Tyskland till följd av detta önskade få reda på ”sovjetregeringens militära intentioner”.² Klockan 4.10 följande eftermiddag svarade Molotov att Ryssland skulle ingripa militärt ”inom de allra närmaste dagarna”. Tidigare på dagen hade den sovjetiske utrikeskommisarien officiellt gratulerat tyskarna ”till tyska truppers intåg i Warszawa”.³

Den 10 september lyckades Molotov och ambassadör von der Schulenburg trassla till hela historien. Vid det samtal som de då hade började utrikeskommisarien med att förklara att sovjetregeringen ”fullständigt hade överrumplats av Tysklands oväntat snabba militära framgångar” och att Sovjetunionen därför nu hade råkat i ”ett besvärligt läge”, varefter han berörde frågan vilken förevändning Kreml skulle tillgripa för sitt eget angrepp mot Polen. Schulenburg sände ett ”ytterst brådskande” och ”strängt hemligt” telegram till Berlin i vilket han berättade att den ryska förevändningen var

att Polen höll på att falla sönder och att Sovjetunionen följaktligen ansåg det nödvändigt att komma till de ukrainares och vitryssars hjälp vilka ”hotades” av Tyskland. Detta argument var [sade Molotov] nödvändigt för att rättfärdiga Sovjetunionens intervention i det ryska folkets ögon och samtidigt undvika att Sovjetunionen framstod som angripare.

Vidare klagade Molotov över att general von Brauchitsch enligt ett DNB-telegram hade sagt: ”Militära operationer är inte längre nödvändiga vid Tysklands östgräns.” Om detta var riktigt och kriget var slut kunde Ryssland, sade Molotov, ”inte starta ett nytt krig”. Han tyckte mycket illa om hela historien.⁴ För att ytterligare komplicera saken kallade han den 14 september Schulenburg till Kreml. Där upplyste han ambassadören om att Röda armén skulle ingripa tidigare än beräknat samt begärde att få reda på när Warszawa skulle falla. Ryssarna

måste för att rättfärdiga sitt eget angrepp invänta ockupationen av den polska huvudstaden.⁵

Kommissarien hade tagit upp några besvärliga frågor. När skulle Warszawa falla? Vad tyckte tyskarna om att få skulden för den ryska interventionen? På kvällen den 15 september skickade Ribbentrop ett ”ytterst brådskande” och ”strängt hemligt” budskap till Molotov via den tyske ambassadören med svaret på frågorna. Han förklarade att Warszawa skulle besättas ”inom några få dagar”. Tyskland skulle ”välkomna en sovjetisk militär intervention nu”. Vad beträffade ryssarnas plan att ge Tyskland skulden för den kunde något sådant ”inte komma på fråga... stå i motsättning till de verkliga tyska intentionerna ... skulle strida mot avtalet i Moskva och slutligen ... skulle ge hela världen intrycket att de båda länderna var fiender”. Till slut bad Ribbentrop sovjetregeringen att bestämma ”dagen och klockslaget” för sitt angrepp mot Polen.⁶

Detta skedde följande morgon och hur det gick till beskrevs av Schulenburg i två depescher som har återfunnits bland de beslagtagna tyska dokumenten och som blottar de knep som Kreml försökte tillgripa. Den 16 september telegraferade Schulenburg:

Jag träffade Molotov klockan 6 e. m. Han förklarade att Sovjetunionens militära intervention var omedelbart förestående och kanske skulle äga rum redan i morgon eller övermorgon. Stalin höll just på att diskutera frågan med de militära cheferna ... Molotov tillade att ... sovjetregeringen ämnade rättfärdiga sin handling på följande sätt: Den polska staten hade fallit sönder och existerade inte längre; följaktligen försattes alla med Polen ingångna avtal ur kraft; utomstående stater skulle kanske försöka dra fördel av det kaos som har uppstått; sovjetregeringen ansåg sig förpliktad att intervensera för att skydda sina ukrainska och vitryska bröder och göra det möjligt för dessa olyckliga människor att leva i fred.

Eftersom Tyskland var den enda ”utomstående stat” som kunde komma i fråga gjorde Schulenburg invändningar:

Molotov erkände att det rättfärdigande som sovjetregeringen tänkte tillgripa slog an en ton som kunde skära i känsliga tyska öron men bad oss ta hänsyn till sovjetregeringens svåra belägenhet och inte lägga för stor vikt vid en sådan bagatell. Olyckligtvis såg sovjetregeringen ingen möjlighet att finna ett annat motiv eftersom Sovjetunionen tidigare inte hade bekymrat sig om sina i Polen boende minoriteters öde och på något sätt måste dämpa den utländska kritiken av den förestående interventionen.⁷

På eftermiddagen klockan 5.20 den 17 september sände Schulenburg ännu ett ”ytterst brådskande” och ”strängt hemligt” telegram till Berlin i vilket han meddelade:

Stalin tog emot mig klockan 2... och förklarade att Röda armen klockan 6 skulle gå över gränsen [till Polen] ... Ryska flygplan börjar idag bomba området öster om Lvov (Lemberg).

När Schulenburg gjorde invändningar mot tre formuleringar i den ryska kommunikén ändrade Stalin ”ytterst beredvilligt” texten.⁸

Det var alltså med den osmakliga förevändningen att Polen hade upphört att existera, att följaktligen den polsk-ryska icke-angreppspakten inte längre ägde giltighet och slutligen att Sovjetunionen måste skydda sina egna samt de ukrainska och vitryska minoriteternas intressen som Röda armen på morgonen den 17 september började slå ner vad som återstod av det vanmäktiga Polen. Historien blev inte vackrare av att den polske ambassadören i Moskva upplystes om att Ryssland ämnade hålla sig strängt neutralt i den polska konflikten. Följande dag, den 18 september, nådde sovjettrupper fram till tyskarna i Brest Litovsk, där en nytillsatt bolsjevikisk regering exakt tjuugoett år tidigare hade brutit den allians som förenade dess land med västmakterna och gått med på de ytterst stränga villkor för en separatfred som den tyska

arméledningen ställde.

Trots att ryssarna nu hade blivit nazisternas medbrottslingar när det gällde att uttradera det gamla Polen från kartan, var de fyllda av misstro mot sina nya kamrater. När Stalin dagen före, Sovjetunionens anfall talade med den tyske ambassadören sade han (vilket Schulenburg plikttroget omtalade för Berlin) att han tvivlade på att den tyska krigsledningen skulle respektera Moskvaavtalet och dra tillbaka trupperna till den överenskomna demarkationslinjen. Ambassadören försökte dämpa hans farhågor men hade tydligen ingen större framgång. ”Med hänsyn till Stalins välkända misstänksamhet”, telegraferade Schulenburg till Berlin, ”skulle jag vara tacksam att få bemyndigande att göra ytterligare en deklARATION av ett sådant slag att hans sista tvivel avlägsnas.”⁹ Följande dag, den 19 september, telegraferade Ribbentrop till ambassadören och bemyndigade honom att ”säga Stalin att de avtal som jag slöt i Moskva givetvis kommer att hållas och att de av oss betraktas som hörnstenen i de nya vänskapliga relationerna mellan Tyskland och Sovjetunionen”.¹⁰

Inte desto mindre uppstod nya slitningar inom detta omaka förbund. Den 17 september hade de båda staterna svårt att enas om texten till en gemensam kommuniké som skulle ”rättfärdiga” att ryssarna och tyskarna krossade Polen. Stalin gjorde invändningar mot den tyska versionen då ”den framlade fakta alltför öppet”. Därefter skrev han en egen version, en mästerlig uppvisning i svepskäl, och tvingade tyskarna att gå med på den. Den deklarerade att Tysklands och Rysslands gemensamma syfte var ”att återställa fred och ordning, som inte längre härskar sedan den polska staten har fallit sönder, och att hjälpa det polska folket att lägga en ny grund för sin politiska framtid”. I fråga om cynism hade Hitler i Stalin funnit sin like.

Av allt att döma övervägde båda diktatorerna i början att upprätta en starkt beskuren polsk stat påminnande om det av Napoleon upprättade hertigdömet Warszawa för att dämpa den uppretade världsoptionen.

Men den 19 september avslöjade Molotov att kommunisterna började komma på nya tankar. Sedan utrikeskommisarien vid ett samtal med Schulenburg ilsket hade protesterat mot att de tyska generalerna hade brutit Moskvaavtalet genom att försöka annektera området som skulle tillfalla Ryssland, kom han fram till huvudpunkten. Schulenburg telegraferade till Berlin:

Molotov antydde att sovjetregeringens och Stalins egen tidigare inställning att en kvarleva av Polen skulle tillåtas existera nu har gett vika för uppfattningen att Polen bör delas längs linjen Pisa-Narew-Weichsel-San. Sovjetregeringen önskar omedelbart inleda förhandlingar om detta.¹¹

Initiativet till att hela Polen delades och helt förvägrades en självständig framtid togs således av ryssarna. Men tyskarna var inte svåra att övertala. Den 23 september gav Ribbentrop i ett telegram Schulenburg instruktioner att säga Molotov att ”den ryska tanken på en gräns följande den välkända fyrflodslinjen sammanfaller med riksregeringens åsikt”. Den tyske utrikesministern föreslog att han åter skulle flyga till Moskva för att utarbeta detaljerna i detta avtal liksom i ett avtal om ”det polska områdets definitiva struktur”.¹²

Nu tog Stalin personligen ledningen för överläggningarna. Hans tyska bundsförvanter gjorde då samma upptäckt som hans brittiska och amerikanska bundsförvanter senare skulle göra, nämligen att han som förhandlare var hård, cynisk och opportunistisk. Den sovjetiske diktatorn kallade Schulenburg till Kreml klockan åtta på kvällen den 25 september. Senare samma kväll skickade ambassadören en depesch till Berlin i vilken han fastslog några brutala sanningar och varnade för kommande svårigheter:

Stalin förklarade ... att han ansåg det felaktigt att låta resten av Polen få en självständig ställning.

Han föreslog att av det område som ligger öster om demarkationslinjen hela Warszawaprovinserna fram till Bug skulle fogas till vår del. I utbyte skulle vi avstå från kravet på Litauen.

Stalin ... tillade att Sovjetunionen om vi gick med på detta omedelbart skulle skrida till en lösning av de baltiska staternas problem i överensstämmelse med [det hemliga] protokollet av den 23 augusti och hoppades i denna fråga få den tyska regeringens frikostiga stöd. Stalin talade uttryckligen om Estland, Lettland och Litauen men nämnde inte Finland.¹³

Förslaget var djärvt och skickligt. Stalin erbjöd sig att byta ut två polska provinser som tyskarna redan hade erövrat mot de baltiska staterna. Han utnyttjade den stora tjänst han hade gjort Hitler – när han gjorde det möjligt för Tyskland att angripa Polen – till att skaffa Ryssland så stort byte som möjligt så länge tillfället var lägligt. Dessutom föreslog han att tyskarna skulle överta största delen av det polska folket. Han visste vad historien hade lärt ryssarna sedan århundraden tillbaka: att polackerna aldrig stillatigande skulle finna sig i förlusten av sin självständighet. Stalin föredrog att tyskarna och inte ryssarna skulle få alla de bekymmer som polackerna kunde skapa. I stället tänkte han lägga beslag på de baltiska staterna, som före det första världskriget hade utgjort en del av Ryssland, och vilkas geografiska läge skulle vara strategiskt viktigt för Sovjetunionen om dess tyska bundsförvant överraskande gick till anfall.

Ribbentrop anlände klockan sex på kvällen den 27 september för andra gången till Moskva per flyg. Innan han begav sig till Kreml hann han läsa två telegram från Berlin som upplyste honom om vad ryssarna var ute efter. Telegrammen innehöll rapporter från den tyske ministern i Tallinn att den estländska regeringen just nu hade underrättat honom att Sovjetunionen ”under allvarliga hotelser om omedelbart anfall” hade krävt baser för armén och flyget i Estland.¹⁴ Senare på natten telegraferade Ribbentrop efter en lång diskussion med Stalin och Molotov till Hitler att ”just denna natt” en pakt höll på att slutas som skulle förlägga två divisioner ur Röda armén samt en rysk flygkår ”till estländskt territorium, dock utan att tills vidare den estländska regimen upphör att existera”. Men führern, som var en erfaren man i sådana frågor, visste att Estland inte hade lång tid kvar. Redan nästa dag upplystes Ribbentrop om att Hitler hade beordrat evakuering av alla ”folktyskar” inte bara i Estland utan också i Lettland – totalt 86 000 människor.¹⁵

Stalin lade fram räkningen och Hitler var, i varje fall i det rådande läget, tvungen att betala den. Han övergav omedelbart såväl Estland som Lettland, länder som han i den tysk-ryska paktens hade gått med på att föra till den ryska intressesfären. Före dagens slut gick han också med på att avstå Litauen som enligt det till Moskvapakten knutna hemliga avtalet hörde till Tyska rikets intressesfär.

Vid mötet med Ribbentrop, som började klockan åtta på kvällen den 27 september och varade till ett på morgonen, ställde Stalin tyskarna inför två alternativ. Som han redan hade antytt för Schulenburg den 25 kunde tyskarna välja mellan att hålla fast vid den ursprungliga demarkationslinjen i Polen längs floderna Pisa, Narew, Weichsel och San, varvid Tyskland skulle få Litauen, och att avstå från Litauen till Ryssland i utbyte mot ett större område i Polen (Lublin-provinserna och områdena öster om Warszawa) varigenom Tyskland skulle få herraväldet över nästan hela det polska språkområdet. Stalin förfäktade kraftigt det andra alternativet och Ribbentrop framlade det för Hitler i ett långt telegram som registrerades på morgonen den 28 september. Hitler samtyckte.

För att dela Östeuropa krävdes ett ganska invecklat arbete med att rita kartor och efter ytterligare tre och en halv timmes förhandlingar på eftermiddagen den 28 september, som följdes av en officiell bankett i Kreml, drog sig Stalin och Molotov tillbaka för att överlägga

med en lettländsk delegation som hade kallats till Moskva. Ribbentrop begav sig till operan för att bevista en akt av Svansjön och kom vid midnatt tillbaka till Kreml för att fortsätta diskussionen om kartor och andra problem. Klockan fem på morgonen den 29 september 1939 undertecknade Molotov och Ribbentrop en ny pakt som officiellt benämndes ”det tysk-ryska gräns- och vänskapsfördraget”. En tysk tjänsteman har senare berättat att Stalin därvid sken ”av påtaglig belåtenhet”.²¹ Det hade han all anledning till.¹⁷

Fördraget, som offentliggjordes, tillkännagav gränsen mellan Tysklands och Rysslands ”nationella intressen” i ”den tidigare polska staten” och deklarerade att dessa länder ämnade återställa ”fred och ordning” i de områden som de nu lade beslag på samt ”tillförsäkra de människor som lever där en fredlig tillvaro i överensstämmelse med deras nationella egenart”.

Men också detta nya tysk-ryska avtal hade ”hemliga protokoll” – tre stycken, av vilka två innehöll kärnpunkterna i överenskommelsen. Enligt det ena protokollet fogades Litauen till den sovjetiska ”intressesfären” och Lublinprovinsen samt östra Warszawaprovinserna till den tyska. Det andra protokollet var kort och rakt på sak:

Ingen av parterna ämnar i sina områden tolerera någon polsk agitation som skulle kunna skapa oro i den andra partens områden. De båda parterna ämnar i sina områden undertrycka varje sådan agitation från första början och hålla varandra underrättade om de åtgärder som i detta syfte har vidtagits.

På så sätt försvann Polen liksom tidigare Österrike och Tjeckoslovakien från Europas karta. Men denna gång fick Adolf Hitler hjälp och uppmuntran för sin erövring av Sovjetunionen, som så länge hade utgett sig för att stödja underkuvade folk. Det var Polens fjärde delning mellan Tyskland och Ryssland²² (Österrike deltog i den första delningen och i den tredje), och så länge den bestod skulle den visa sig mycket hårdare och skoningslösare än de föregående. I det hemliga protokollet av den 28 september 1939²³ enades Hitler och Stalin om att i Polen införa ett skräckvälde som avsåg att brutalt undertrycka polackernas frihet, kultur och nationella egenart.

Hitler utkämpade och vann kriget i Polen men den verkliga segerherren var Stalin vars trupper knappt hade avlossat ett enda skott.²⁴ Ryssarna fick nästan halva Polen jämte strupgrepp på de baltiska staterna. Sovjetunionen satte en kraftigare spärr än någonsin framför två av Tysklands på längre sikt viktigaste mål, Ukrainas vete och Rumäniens olja, som tyskarna hade ett fruktansvärt starkt behov av om de skulle kunna klara sig trots den brittiska blockaden. Till och med Polens oljekällor i trakten av Borislav-Drogobyč, som Hitler eftersträvade, togs om hand av Stalin som nådigt lovade att tyskarna skulle få köpa en lika stor kvantitet olja som området årligen producerade.

Varför gick Hitler med på att betala ryssarna ett så högt pris? Visserligen hade han i augusti accepterat det för att hindra Sovjetunionen från att gå med i kriget på de allierades sida. Men han hade aldrig varit särskilt nogräknad med att hålla avtal, och nu när Polen hade erövrats tack vare den tyska armens häpnadsväckande effektivitet skulle han mycket väl ha kunnat följa de högre militärernas råd och bryta pakten av den 23 augusti. Om Stalin gjorde

²¹ Denne tjänsteman, understatssekreteraren i utrikesdepartementet Andor Hencke, som i många år hade varit knuten till den tyska ambassaden i Moskva, skrev en detaljerad och humoristisk skildring av samtalen. Det är den enda tyska redogörelse som finns för diskussionernas andra dag.¹⁶

²² Arnold Toynbee kallar den i sina olika skrifter för den femte delningen.

²³ Trots att fördraget undertecknades kl. 5 på morgonen den 29 daterades det officiellt den 28 september.

²⁴ De officiella tyska förlustsiffrorna i Polen var 10 572 döda, 30 322 sårade och 3 400 saknade.

invändningar kunde führern hota att angripa honom med världens starkaste arme; att den tyska armén var det bevisades av det polska fälttåget. Eller stod något annat i vägen? Ja, de brittiska och franska trupperna i väster. Han måste ha ryggen fri för att kunna ta itu med Storbritannien och Frankrike. En rad av Hitlers senare uttalanden visar att detta var anledningen till att han lät Stalin vinna så stora fördelar. Men medan han nu riktade hela sin uppmärksamhet på västfronten var han fast besluten att så småningom göra upp räkningen med den ryske diktatorn.

Noter kapitel 18

¹ Det ryska svarets text i *DGFP*, VIII. s. 4. Den tysk-ryska notväxlingen återges partiellt både i *NSR* och i *DGFP*, i större omfattning i den senare publikationen

² *Ibid.*, s. 33-34

³ Molotovs gratulationer, *ibid.*, s. 34. Hans löfte om militärt ingripande, s. 35

⁴ Schulenburgs depesch av den 10 sept., *ibid.*, s. 44-45

⁵ *Ibid.*, s. 60-61

⁶ *Ibid.*, s. 68-70

⁷ *Ibid.*, s. 76-77

⁸ *Ibid.*, s. 79-80

⁹ Schulenburgs depesch, *ibid.*, s. 92 *Ibid.*, s. 103

¹⁰ *Ibid.*, s. 103

¹¹ *Ibid.*, s. 105

¹² *Ibid.*, s. 123-124

¹³ *Ibid.*, s. 130

¹⁴ De båda telegrammen, *ibid.*, s. 147-148

¹⁵ *Ibid.*, s. 162

¹⁶ *Ibid.*, bilaga I

¹⁷ Fördragstexten inklusive de hemliga protokollen, en offentlig deklaration samt utväxling av två brev mellan Molotov och Ribbentrop, *ibid.*, s. 164-168